

RELAȚIILE PATRIARHIEI DE ANTIOHIA CU ȚĂRILE ROMÂNE ȘI ÎNCHINAREA MĂNĂSTIRII SFÂNTUL NICOLAE DOMNESCU POPĂUȚI (I)

Drd. Gheorghe DIACONU

Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu

Abstract

This study presents, in the first part, the relations of the Patriarchate of Antioch with the Romanian countries from the beginning to the middle of the eighteenth century, having as personalities involved, the Antiochian patriarchs: Joachim V Daw, Macarios III Zaim, Athanasius III Dabbas and Sylvester of Antioch the Cypriot, and on the Romanian side, their contemporary princes from Moldavia and Wallachia. Together with the presentation of these relations, it is highlighted the historic importance for the Romanians of the journey of Macarios III Zaim, the missionary and cultural activity of the Patriarchs Athanasius III Dabbas and Sylvester, following the valuing of the contributions of some Romanian and foreign authors, as well as some original or insufficiently used sources by the researchers. By deepening the relations of the last patriarch mentioned, it is presented his struggle to defend the Orthodox faith, aggressed by the propaganda of Catholic missionaries, and the justified support given by the Romanian Principalities for the printing of the first Orthodox books in the Levantine territories and for the establishment of the first Orthodox book workshop in Lebanon and especially for the salvation of this apostolic patriarchate, aggressed by political and religious opponents, by providing lasting financial resources and the dedication of two monasteries: „Saint Spyridon” from Bucharest and „Saint Nicholas” Popăuți.

Keywords: Patriarchate of Antioch, Moldavia, Wallachia, Joachim V Daw, Macarios III Zaim, Athanasius III Dabbas, Sylvester of Antioch the Cypriot, Antiochian schism, inter-Orthodox relations, aids, dedicated monasteries.

Introducere

Patriarhia de Antiohia¹, cu întreaga sa jurisdicție a teritoriilor levantine, a avut o istorie dintre cele mai zbuciumate, începând

---

¹ Antiohia Siriei, întemeiată ca cetate în anul 300 î.Hr., ajunge un mare centru politic, economic și cultural, capitală a regatului sirian al Seleucizilor, cucerită de romani în anul 64 î.Hr., creștinată de apostolul Barnaba (Fapte 11, 19-20), care l-a adus aici și pe Saul; cel mai important centru creștin din perioada apostolică după Ierusalim; Sfântul Pavel își începe cele trei călătorii misionare

cu perioada cuprinsă între secolele al VII-lea și al XVI-lea, cauzată, mai întâi, de cucerirea arabă de la începutul secolului al VII-lea, căderea Damascului, în 636, a Antiohiei, în 638, desființarea Patriarhiei, apoi a cuceririi Antiohiei, pe 3 iulie 1098, de către cavalerii primei cruciade, înființarea unui patriarhat catolic și exilul patriarhilor ortodocși, refugiați la Constantinopol, urmată de recucerirea arabă a Antiohiei, în 1268, și încheierea exilului pentru patriarhii ortodocși, ruinarea cetății Antiohiei, schimbarea reședinței patriarhale și stabilirea definitivă, în 1342, a celei de la Damasc.

Aceste perioade de umilință și suferință, cauzate de cele trei cuceriri, arabe și latină, au fost urmate de cea otomană, care începea în 1516, când Siria, Libanul, Palestina și Egiptul au intrat sub stăpânire turcească, și se va încheia în 1922. Sub ocupația otomană, pentru creștinii din teritoriile patriarhiilor istorice Antiohia, Ierusalimul și Alexandria au urmat vremuri martirice, de persecuții puse în aplicare de Înalta Poartă, prin guvernatorii de provincii: au fost supuși unui sistem legislativ discriminatoriu și unei fiscalități împovărătoare, s-a interzis construcția de biserici, în mai multe rânduri, unii dintre creștini s-au izolat în unele cartiere ale orașelor Alep, Damasc, Mosul, iar alții s-au refugiat în munții Libanului și ai Kurdistanului. În aceste condiții, la jumătatea secolului al XVII-lea, având mari dificultăți sociale, culturale și de păstrare a credinței, patriarhii antiohieni, urmând exemplul celorlalte patriarhii apostolice, au fost nevoiți să întreprindă călătorii pentru a primi sprijin din partea țărilor ortodoxe, conduse de țari, principii și cneji ortodocși și aflate în relații de mai multă libertate cu Poarta

---

de aici. Primii episcopi ai cetății au fost: Evodiu, Sf. Ignatie Teoforul (Robert Devreesse, *Le Patriarcat D'Antioche depuis la paix de l'église jusqu'à la conquête arabe*, Paris, 1945, pp. 114-119); la Sinodul I ecumenic, prin can. 6, se stabilește ca fiind al treilea scaun mitropolitan, după Roma și Alexandria (*ibidem*, pp. 1-38); prin can. 28 al Sin. IV ecumenic s-a definitivat organizarea bisericească a celor cinci patriarhate, Antiohiei recunoscându-i-se locul patru (*ibidem*, pp. 48-52); în sec. al III-lea a fost întemeiată aici o însemnată școală teologică, care folosea metoda istorico-literală în interpretarea Sfintei Scripturi și care a avut ca reprezentanți pe: pr. Lucian de Samosata, pr. Dorotei, Eusebiu din Emesa, Diodor din Tars, Teodor de Mopsuestia, Teodoret din Cir, iar cei mai de seamă au fost Sf. Ioan Gură de Aur, Efram Sirul, Roman Melodul din Emesa, Andrei Criteanul din Damasc, Sf. Ioan Damaschin și alții; limba liturgică a fost greaca, siriaca și, din sec. al VII-lea, araba; după sec. al XII-lea poporul nu mai înțelegea decât araba; (pentru mai multe detalii, vezi asist. Mircea Păcurariu, *Legăturile Țărilor Române cu patriarhia Antiohiei*, în „Studii Teologice”, 1964, nr. 9-10, pp. 593-595).

otomană. Călătoriile întreprinse în principatele române și relațiile stabilite în urma acestora vor face obiectul prezentei lucrări.

Stadiul cercetării

Înainte de a trece la expunerea propriu-zisă, vom prezenta succint stadiul cercetării pentru a evidenția contribuția cercetătorilor care au abordat, într-o formă sau alta, subiectul relațiilor patriarhiei antiohiene cu țările române. Dintre aceștia, unii au tratat tema tiparului arab realizat în principate, alții s-au limitat la personalitatea ierarhului martir Antim Ivireanul, iar alții au abordat chiar tema acestor relații, rezumându-se la perioada unui singur patriarh sau realizând o sinteză asupra întregii perioade a acestor relații.

Între cele mai importante lucrări consultate, urmând o ordine cronologică, se numără, mai întâi, cele ale autorilor Vasile Radu, Dan Simonescu și Emil Muracade, Mircea Păcurariu, Dan Simonescu și Ioana Feodorov. Pe lângă acestea, se înscriu și cele ale autorilor care au abordat tema în contextul unor sinteze sau care nu au venit cu informații noi, ci au rămas la nivelul de cercetare al predecesorilor lor, preluând de la aceștia și unele inadvertențe².

Părintele profesor *Vasile Radu*³, în lucrarea sa despre Mănăstirea „Sfântul Spiridon” din București și patriarhul Silvestru al Antiohiei, rămasă de referință până în prezent, deoarece utilizează unele izvoare interne și externe în limbile greacă și arabă, se rezumă la a traduce în limba română conținutul unora din aceste

---

² Diac. I. Rămureanu, *Luptător pentru ortodoxie*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 1956, nr. 8-9, pp. 831-853; Pr. S. Porcescu, *Patriarhia Antiohiei*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, 1959, nr. 7-8, pp. 519-524; Pr. Nicolae Șerbănescu, *Mitropolitul Antim Ivireanul (1716-1966)*, în „Mitropolia Olteniei”, 1966, nr. 9-10, pp. 771-811, și în: *Sfântul Antim Ivireanul – un ierarh misionar și martir*, Editura Basilica, 2016, pp. 23-90; Diac. Ioan Ivan, *Patriarhi ortodocși în Moldova*, în „Mitropolia Moldovei și Bucovinei”, 1975, nr. 9-12, pp. 668-698; Florența Ivaniuc, *Tipar de carte bisericească pentru arabi în vremea domnului Constantin Brâncoveanu*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 1976, nr. 7-8, pp. 792-797; Doru Bădără, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, Editura Istros, Brăila, 1998.

³ Pr. Vasile Radu, *Mănăstirea Sfântul Spiridon și patriarhul Silvestru al Antiohiei*, în „Revista istorică română”, vol. III, fasc. 1, 1933, pp. 11-28.

surse referitoare la această mănăstire și să semnaleze mai multe prezențe ale patriarhului în țările române. În introducerea textului, însă, autorul enumeră douăsprezece documente ale acestei mănăstiri, fără să le indice locul de inventariere în arhivele naționale, jumătate dintre ele fiind cu datări greșite⁴. Acest fapt a generat, pentru unii cercetători, din categoria celor care nu verifică informațiile, confuzii și inconsecvențe perpetuate, din păcate, chiar și în unele lucrări recente.

Dan Simonescu și Emil Muracade⁵ prezintă activitatea tipografică a patriarhilor antiohieni Atanasie III Dabbas și Silvestru, în țările române, susținuți – primul de Constantin Brâncoveanu, iar al doilea de Ioan Mavrocordat, în Moldova –, limitându-se la aspectul cărților tipărite la Snagov, București, Alep, Balamand și Iași, ca și la unele receptări occidentale ale acestora.

Ilie Gheorghiu⁶, trecând în revistă activitatea tipografiilor arabe din țările române, înființate la inițiativa patriarhilor Atanasie III Dabbas și Silvestru, stabilește printr-o însemnare a acestuia din urmă – descoperită pe mineiele grecești donate de patriarh Mănăstirii „Sfântul Sava” din Iași – că „[...] patriarhul Silvestru a venit a doua oară (*sic*) în țara noastră, în luna mai 1744 și nu în 1745 [...]”⁷.

Mircea Păcurariu⁸ este singurul cercetător care a prezentat din punct de vedere istoric legăturile țărilor române cu patriarhia antiohiană din începuturi și până în 1964, când apărea studiul de caz. De aceea, pentru început, ne-am ghidat după această lucrare, însă, după verificarea și utilizarea informațiilor mai vechi – cele mai multe citate în această lucrare – am constatat că autorul le-a fructificat insuficient, cel puțin în ceea ce privește prezența patriarhului Silvestru în principate, fapt care a condus la unele concluzii parțiale și mai puțin realiste.

⁴ *Ibidem*, pp. 11-12.

⁵ Dan Simonescu, Em. Muracade, *Tipar românesc pentru arabi în sec. al XVIII-lea*, București, 1939.

⁶ Pr. Ilie Gheorghiu, *Tipografia arabă din Mănăstirea Sfântul Sava și venirea lui Silvestru patriarhul Antiohiei la Iași*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, 1958, nr. 5-6, pp. 418-423.

⁷ *Ibidem*, p. 22.

⁸ Asist. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, pp. 593-621.

Dan Simonescu, în calitate de coeditor al vechii bibliografii românești⁹, revine printr-un studiu asupra cărților arabe editate de români în secolul al XVIII-lea¹⁰, în care, deși limitat de subiect, atrage atenția, pentru prima dată, asupra unui număr mai mare de călătorii realizate de patriarhul Silvestru în țările române.

Ioana Feodorov, în urma unei preocupări asupra problemei tiparului realizat în țările române pentru creștinii arabi, extinsă pe o perioadă de două decenii, după publicarea mai multor studii în țară și în străinătate¹¹, a elaborat o remarcabilă monografie¹² pe această temă, ca specialist în limba arabă. Lucrarea reprezintă o reală contribuție în ceea ce privește lămurirea aspectelor referitoare la începuturile tiparului arab, la circumstanțele tipăririi cărților cu text arab în țările române și la conturarea portretelor personalităților „[...] care au contribuit activ la aceste evenimente cu consecințe însemnate pentru cultura arabă în înaintarea ei către modernitate”¹³.

Totodată, autoarea, consultând, pe lângă tipăriturile arabe – ca surse de cercetare – și o bogată bibliografie internă și externă,

⁹ Ioan Bianu, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche 1508-1830*, vol. III: „1809-1830”, București, 1912-1936 (= Ioan Bianu, Dan Simonescu, *BRV*, III); Ioan Bianu, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche 1508-1830*, vol. IV: „Adăogiri și îndreptări”, București, 1944 (= Ioan Bianu, Dan Simonescu, *BRV*, IV).

¹⁰ Dan Simonescu, *Cărți arabe tipărite de români în secolul al XVIII-lea (1701-1747)*, în „Biserica Ortodoxă Română”, nr. 5-6, 1964, pp. 524-561.

¹¹ Ioana Feodorov, *The Romanian Contribution to Arabic Printing*, în *Impact de l'imprimerie et rayonnement intellectuel des Pays Roumains*, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2009; idem, *Tipărituri pentru ortodocșii arabi sub patronajul lui Constantin Brâncoveanu. Noi considerații*, în Pr. prof. dr. Nicolae Chifăr, Lect. dr. Ioan Ovidiu Abrudan, Dr. Petre Guran (eds.), *Epoca lui Constantin Brâncoveanu în contextul sud-est european: Biserica, societate, geopolitică*, Simpozion 2014 – Sibiu, Editurile Andreiană și Astra Museum, Sibiu, 2014 (= Feodorov, *Tipărituri pentru arabi...*), pp. 251-272; Idem, *Texte arabe creștine tipărite cu ajutor din Țările Române în secolul al XVIII-lea – Repertoriu comentat/ Christian Arabic texts printed with help from the Romanian Principalities in the 18th century – An annotated record*, în „Istros”, XX, Editura Istros, Brăila, 2014, pp. 651-688 (în română), pp. 689-729 (în engleză); idem, *Beginnings of Arabic Printing in Ottoman Syria (1706-1711). The Rumanians' Part in Athanasius Dabbās's Achievements*, în „Aram”, editat de Aram Society for Syro-Mesopotamian Studies, Oxford, vol. 25 (2013), 2016, nr. 1-2.

¹² Ioana Feodorov, *Tipar pentru creștinii arabi. Antim Ivireanul, Atanasie Dabbas și Silvestru al Antiohiei*, Editura Istros, Brăila, 2016 (= Feodorov, *Tipar pentru arabi...*).

¹³ *Ibidem*, p. 14.

a completat astfel studiile predecesorilor săi, a îndreptat unele erori și a prezentat „[...] titlurile complete ale cărților arabe tipărite de Antim Ivireanul, de Atanasie Dabbas și Silvestru al Antiohiei, însoțite de informații despre fiecare lucrare în parte și despre exemplarele păstrate în biblioteci și colecții din lume”¹⁴. Însă, nu a depășit unele inadvertențe¹⁵, mai ales în ceea ce privește istoria perioadei de care s-a ocupat. Trecând peste aceste aspecte minore, lucrarea rămâne de referință, atât în ceea ce privește tiparul pentru creștinii arabi, cât și pentru relațiile acestora cu cei din țările române. De aceea am utilizat-o, fiindu-mi de un real folos, în ultimele momente de cercetare și elaborare a lucrării de față, deschizându-mi noi orizonturi de informare, mai ales, în ceea ce privește bibliografia străină de specialitate.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Este vorba, mai întâi, de unele scăpări, cum sunt: „Ștefan Racoviță domnul Moldovei”, care, de fapt, nu a ocupat aici niciodată această demnitate; „[...] la curtea lui Mihai Racoviță, domnul Moldovei, s-a înfățișat protosinghelul Macarie, trimis de la Damasc de patriarhul Silvestru cu «o mărturie încredințată din veleit 7260 iuni 10»”, informație preluată inexact de la T.G. Bulat, pentru că, în realitate, este vorba de o mărturie hotarnică întocmită de către trimișii domnești în prezența delegatului antiohian la Vaslui și nu trimisă de Silvestru prin Macarie, așa cum reiese din acest text (Feodorov, *Tipar pentru arabi...*, p. 230). Pe lângă acestea, neverificând informațiile documentare utilizate cu datări greșite de către Vasile Radu, autoarea, referindu-se la Mănăstirea „Sfântul Spiridon” din București, crede că „Grigore I Ghica (*sic*) i-a dat o parte din moșia domnească din marginea orașului București”, în 25 iunie 1718, și că „[...] Silvestru a numit la 11 decembrie [1747] (*sic*) un nou egumen, pe arhimandritul Nicodim, care avea îndatorirea de a trimite anual patriarhiei, la Damasc, dania de 300 lei” (*ibidem*, p. 233), iar în altă parte, referitor la aceeași problemă, relevă: „Este însă probabil, ca dania [închinarea mănăstirii] a fost făcută mai devreme, (*sic*) întrucât la 26 octombrie 1746 patriarhul, aflat în Siria, îi cerea într-o scrisoare egumenului mănăstirii 300 de lei, dania pe acel an” (*ibidem*, p. 231). Aceste afirmații eronate sunt „fundamentate”, fără să mai citeze pe autorul lor, prin note inacceptabile, sub forma: „V. o copie a acestui hrisov din 25 iunie 1718 la ANR” sau „Documentele se păstrează la ANR”, sau „Scrisoarea se păstrează la ANR” (v. *ibidem*, p. 231, n. 784-787). Dacă Ioana Feodorov ar fi consultat documentele în cauză – din ANR, Mănăstirea Sfântul Spiridon Vechi, XVII/1: 1786 oct. 26 și XVII/4: 1787 sept. 15, 1790 mai 15 – avea posibilitatea să îndrepte și aceste erori, dar și mai mult, să îndepărteze din propriul text inconsecvența la care a ajuns, prin aceea că, în alt context, folosind surse străine, se arată că, în octombrie 1748, era stareț al mănăstirii nu Nicodim, „numit” în decembrie 1747, ci Teofan (*ibidem*, pp. 241-242).

Așadar, având în vedere în primul rând faptul că nu există până în acest moment nici o lucrare în care să fi fost abordată exhaustiv această temă – care presupune prezentarea relațiilor la nivel de călătorii și prezențe ale întâistătorilor antiohieni în principate, a legăturilor româno-siriene prin delegați și corespondență și, în fine, a administrării comune a proprietăților românești închinată Antiohiei, prin mănăstirile „Sfântul Spiridon” din București și „Sfântul Nicolae” din Botoșani – iar, în al doilea rând, că în ceea ce privește partea a doua a acestei lucrări, și anume cea a închinării proprietăților din Moldova Patriarhiei de Antiohia, nu există lucrări științifice pe care să le evaluăm, ne propunem să trecem la propria noastră abordare. Astfel, vom prezenta, în prima parte, relațiile acestei patriarhii cu țările nord-dunărene, din începuturi până în 1750, anul închinării Mănăstirii „Sfântul Nicolae” din Botoșani, drept context al acesteia, insistând asupra perioadei păstoririi patriarhului Silvestru, în timpul și datorită căruia s-a făcut închinarea. În a doua parte, vom continua cu relatarea legăturilor româno-siriene la nivel de corespondență și la prezentarea în premieră, în baza surselor inedite din arhivele naționale și străine, a momentului acestei închinări și a proprietăților mănăstirii: unele închinată și întărite de domnii fanarioți, iar altele donate de către unii boieri moldoveni.

I. Relațiile Patriarhiei de Antiohia cu țările române în perioada 1578-1753

Primele contacte ale Patriarhiei de Antiohia cu țările române debutează în 1587, când *patriarhul Ioachim V Daw* (+1592), în drum spre Lvov, Kiev și Moscova, a trecut prin teritoriile românești, însoțit fiind de Isa, episcopul orașului Hama, care a descris această vizită într-un jurnal în versuri arabe, compus din 72 de strofe. Deoarece din aceste versuri partea privitoare la trecerea prin Moldova nu s-a păstrat, nu se cunosc detalii despre această vizită. Totuși, potrivit unei însemnări, se știe că patriarhul antiohian s-a întâlnit cu episcopul Gheorghe Movilă al Rădăuților, căruia i-a dăruit o icoană a *Maicii Domnului cu Pruncul și Sfântul Nichita* din Neapolis, care constituie „[...] prima icoană din patrimoniul arab

creștin, ajunsă în ținuturile românești¹⁶ și pe care, la rândul său, o lasă moștenire Mănăstirii Sucevița, ctitoria familiei sale. Pe această icoană s-a însemnat în limba slavonă: „Părintele Ioachim, patriarh al Antiohiei, a dat această sfântă icoană părintelui Gheorghe, episcop de Rădăuți. Și episcopul Gheorghe a dat-o în nou ziditul său lăcaș, mănăstirea numită Sucevița, unde este hramul Învierii Domnului Dumnezeuului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos. Și cine va îndrăzni să [o] ia, sau episcop, sau cineva dintre călugări, acela să fie neiertat de Dumnezeu, Mântuitorul nostru Iisus Hristos și de 318 părinți de la Nichea și să fie numărat cu Iuda Iscarioteanul. Anul 7095=1587¹⁷”.

Potrivit însemnărilor de călătorie ale mitropolitului Ierothei al Monemvasiei, scrise pentru patriarhul Ieremia II al Constantinopolului, Ioachim al Antiohiei a luat parte, împreună cu patriarhul Ierusalimului, la întronizarea lui Ștefan, fiul lui Petru Vodă Șchiopul, în vârstă de numai șase ani, moment pentru care a consemnat: „Și, fiind încă numai un copil de șase ani, i-au adus steagul din Constantinopol și a fost încununat Ștefan voievod, domn a toată Moldova. Și s-au făcut cheltuială până la 300 de poveri de aspri la al Antiohiei, la al Ierusalimului și la alți mulți, pentru că au venit toți în Moldova. Și nu s-a împovărat cumva, ci-i umplea de daruri, cu bucurie și smerenie, și se mirau toți de mărinimia și de cheltuielile lui¹⁸”. Momentul descris a avut loc, într-adevăr,

---

¹⁶ Feodorov, *Tipar pentru arabi...*, p. 116.

¹⁷ Episcopul Melchisedec, *O vizită la câteva biserici și mănăstiri antice din Bucovina*, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, anul I (1883), vol. II, fasc. I, București, pp. 50-51; v. același text în *Analele Academiei Române*, discursuri, memorii și notițe, seria II, tom. VII, sect. II, 1986, pp. 254-263; O. Tafrafi, *Le trésor du monastère de Sucevița*, în „Arta și arheologia”, fasc. 7-8/1931-1932, Iași, 1933, p. 15. Însemnarea de pe această icoană s-a păstrat, cu mici modificări, și pe o foiță care acoperea frontispiciul *Evangheliei* de la Ioan din *Tetraevanghelul* (mss ante 1587) de la Mănăstirea Sucevița inv. 22/1863 (cf. Teodora Voinescu, *Contribuții la studiul manuscriselor ilustrate din mănăstirile Sucevița și Dragomirna*, în „Studii și cercetări de istoria artei”, seria „Artă plastică”, II, 1955, 1-2, p. 107; Olimpia Mitric, *Tezaurul de manuscrise din timpul domniei lui Ieremia Movilă*, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, vol. II: „Ieremia Movilă, domnul, familia, epoca”, Sf. Mănăstire Sucevița, 2006, pp. 68-69, n. 7; Ioan Caproșu, E. Chiaburu, *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din țara Moldovei*, vol. I, Iași, 2008, p. 101.

¹⁸ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIV, 1, București, 1915, p. 85, nr. CXLVIII.

pe 2 februarie 1590, când mitropolitul Gheorghe Movilă a uns ca domn pe Ștefan în prezența patriarhilor Ieremia II al Constantinopolului, Ioachim al Antiohiei și Sofronie al Ierusalimului, patriarhul ecumenic fiind însoțit și de mitropolitul Ierothei, la întoarcerea lor din Rusia¹⁹.

După vizita patriarhului Ioachim²⁰ – potrivit cronicilor arabe – a călătorit prin Moldova mitropolitul antiohian *Ieremia de Akkar*, originar din Alep, care, murind pe cale, a fost înmormântat la Iași²¹. De asemenea – potrivit unor informații străine – aceste legături ar fi fost continuate de *patriarhul Chiril Dabbas* (1618-1628), care a fost trimis, după 1620, de Chiril Lukaris (1621-1634; 1637-1638), patriarhul Constantinopolului, în țările române „[...] pentru a colecta donațiile atât de necesare lui Dabbas în confruntarea cu opoziția sirieni”²².

I.1. Patriarhul Macarie III Zaim

Legături mai strânse cu țările române a avut patriarhul Macarie III Zaim (1647-1672), care a făcut o călătorie în țările ortodoxe –

¹⁹ N. Iorga, *Oameni și fapte din trecutul românesc*, I: „O familie domnească în exil”, București, f. a., p. 21; Diac. N.M. Popescu, *Patriarhii Țarigradului prin țările române – veac XVI*, București, 1914, p. 45; D. Russo, *Studii istorice greco-române. Opere postume*, I, București, 1939, pp. 70-74; Drd. Ioan V. Dură, *Figuri de ierarhi moldoveni. Mitropolitul Gheorghe Movilă*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 1971, 1-2, p. 197; Diac. Ioan Ivan, *op. cit.*, p. 673.

²⁰ Problema prezenței patriarhului antiohian Neofit (1672-1682) în Moldova la înmormântarea lui Constantin Vodă Cantemir, pe 15 martie 1693, care, aflat în dispută pentru tronul patriarhal cu Chiril V Zaim (1672-1720), s-a retras ca mitropolit al Laodiceei, a fost clarificată, într-o anumită măsură, încă din 1960 (asist. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 604, n. 20). Însă unii cercetători, pornind de la informația aproximativă a cronicarului Ion Neculce, au continuat să-l prezinte ca pe o realitate istorică, fără a aduce noi argumente (v. Ilie Georgescu, *Legăturile țărilor române cu Ierusalimul*, în „Studii Teologice”, 1956, nr. 5-6, p. 356; N. Grigoraș, *Biserica Sf. Nicolae Domnesc din Iași*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, 1961, nr. 3-4, p. 224; idem, *Contextul în care mitropolitul Dosoftei și-a desfășurat activitatea (1658-1693)*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, 1974, nr. 9-12, p. 773; Diac. Ioan Ivan, *op. cit.*, p. 687).

²¹ Haidar, *Allepo: The first Ground for Arab-European Cultural Encounters*, p. 31, n. 3, cf. Feodorov, *Țipar pentru arabi...*, p. 116.

²² Constantin A. Panchenko, *Arab Orthodox Christians under the Ottomans 1516-1831*, Holly Trinity Monastery, Jordanville, New York, 2016, p. 244. Este greu de crezut ca această vizită să nu fi lăsat nici o urmă istorică. De aceea, este posibil ca informația autorului, bazată pe unele studii kievene, să fie greșită.

Moldova, Țara Românească, Ucraina și Rusia – pentru a colecta fonduri bănești, pentru a procura cât mai multe opere grecești și a determina pe conducătorii țărilor creștine din Europa să sprijine tipărirea de cărți liturgice în limba arabă. Pe parcursul acestei călătorii, întreprinsă în perioada 9 iulie 1652 – 1 iulie 1659, arhidiaconul Paul de Alep, fiul patriarhului, aflat printre însoțitorii săi, și-a notat, detaliat, în jurnalul său zilnic toate momentele acestei călătorii²³.

În Moldova²⁴ – potrivit acestui document diaristic de mare importanță pentru istoria țărilor române –, în prima sa ședere la Mănăstirea „Sfântul Sava” din Iași, din perioada 25 ianuarie – 22 noiembrie 1653, surprind, pe de o parte, ultimele luni de domnie ale lui Vasile Lupu și înlăturarea lui din domnie, iar pe de alta, urcarea pe tron a lui Gheorghe Ștefan²⁵.

Prin urmare, patriarhul Macarie, pe 25 ianuarie 1653, era primit și cazat în Mănăstirea „Sfântul Sava” din Iași. De aici, pe 27 ianuarie, i s-a făcut o deosebită și fastuoasă primire de către Vasile Lupu, domnul Moldovei, descrisă de Paul de Alep astfel: „[...] boierul Ioan slugerul, ispravnicul domnului, care ne întâmpinase cu vreo cincizeci de dărbani [...] în veșminte cu totul roșii, a sosit [la „Sfântul Sava”] cu o trăsură domnească trasă de șase cai suri. L-a așezat în ea pe părintele nostru patriarh, după ce l-am îmbrăcat cu mantia după rânduială. [...] Dărbanii au mers înaintea noastră în alai, doi câte doi, până ce am ajuns la curtea domnească [...] la treptele divanului, unde stăteau înșirați oștenii. Atunci l-au poftit să coboare [...] și el a urcat sus [...] după datină. Au ieșit să-l întâmpine dregătorii cu toții, în sala de jos, apoi în cea de-a doua. Domnul a ieșit să-l întâmpine din cămările lui dinăuntru și i-au sărutat dreapta. Părintele nostru patriarh l-a sărutat pe creștet, după datină, și l-a binecuvântat. Apoi s-au așezat, și așa bucurie mare avea [domnul] de venirea lui și așa iubire mare pentru el, încât a lăcrimat de două ori”²⁶.

²³ Paul de Alep, *Jurnal de călătorie în Moldova și Valahia*, studiu introductiv, ed. mss. arab, traducere, note și indici de Dr. Ioana Feodorov, Editurile Academiei Române și Istros, București/Brăila, 2014, pp. 147-434.

²⁴ Au avut trei șederi: a) 17 ianuarie 1653 – 22 noiembrie 1653; b) 2 iunie 1654 – 6 iunie 1654; c) 21 aug. 1656 – 19 oct. 1656.

²⁵ *Ibidem*, pp. 161-241.

²⁶ *Ibidem*, pp. 174.

Pe 1 februarie 1653, patriarhul a mers la curtea domnească și a oferit darurile sale obișnuite domnului, fiului său Ștefăniță, doamnei acestuia și boierilor²⁷, iar pe 8 februarie, oaspetele antiohian, fiind invitat de domn la curtea domnească, după prezentarea scrisorilor de recomandare ale patriarhilor Paisie și Ioanichie ai Constantinopolului și Paisie al Ierusalimului, oferă, de data aceasta lui Vasile Lupu, „[...] un dar minunat: falca de jos a însuși Sfântului Vasile cel Mare, galbenă, tare și neatinsă [de vreme], lucind ca aurul, cu mireasmă mai parfumată decât ambra. Dinții și măselele încă se păstrau în ea, neclătinați. Dobândisem cu greu aceste moaște din orașul Constantinopol, de la neamurile lui kyr Grigorie, fost mitropolit al Cezareei, cumpărându-le cu drahme și cu aur”²⁸.

După ospățul domnesc, descris cu lux de amănunte, cronicarul antiohian, apreciind calitățile domnului Moldovei, evidențiază: „Cu adevărat, el era precum unul dintre primii regi ai grecilor, ba chiar mai presus de aceștia, căci cuvântul lui avea greutate în întreaga lume, pentru multa lui facere de bine și purtarea frumoasă, și nu numai față de patriarhi și mitropoliți, [ci și față de] preoți și călugări, de norod și biserici”²⁹.

În lunga perioadă de ședere la Iași, Paul de Alep a consemnat obiceiurile, tradițiile și rânduielile religioase ale credincioșilor moldoveni și, totodată, a descris cele mai importante mănăstiri și biserici, iar patriarhul Macarie a slujit la invitația și în prezența domnului la mănăstirile: Galata, Golia, numită „Mănăstirea doamnei”, Barnovschi și „Sfântul Nicolae” Domnesc, iar în duminica a cincea din Postul Mare urma să officieze Sfânta Liturghie la Mănăstirea Aron-Vodă, din afara orașului, însă din cauza declanșării tulburărilor de detronare a lui Vasile Lupu, oaspetele a slujit la „Sfântul Sava”, fără fast și în lipsa domnului, așa cum o făcuseră în mai multe rânduri³⁰.

În ajunul Floriilor, adică pe 6 aprilie 1653, marele logofăt Gheorghe Ștefan intră în Iași, iar după două zile a avut loc înscăunarea

---

²⁷ *Ibidem*, pp. 174-175.

²⁸ *Ibidem*, p. 181.

²⁹ *Ibidem*, p. 184.

³⁰ *Ibidem*, pp. 202-216.

sa ca domn³¹. Patriarhul Macarie, deoarece era Săptămâna Mare și mitropolitul Varlaam al Moldovei bolnav, s-a ocupat de tot ritualul de sfințire a Sfântului și Marelui Mir, oficiind slujba specială de consacrare a acestuia în Mănăstirea Golia. Apoi, de praznicul Înălțării Domnului, fiind hramul Mănăstirii Galata, la invitația stareșului acestei mănăstiri, a slujit din nou aici, hirotonind un preot și rămânând până sâmbătă, pentru slujba ctitorilor din a doua zi, conform tradiției liturgice.

Reîntors la „Sfântul Sava”, patriarhul a primit vestea că Vasile Lupu fusese înfrânt pe 17/27 mai 1653 la Finta, pe Ialomița. Această înfrângere a fost urmată de cea de la Valea Seacă, de lângă Bacău, pe 6 iulie, de cea de la Sârca, pe 11 iulie, de lângă Târgul Frumos, și de cea finală de la cetatea Sucevei, după moartea, pe 15 septembrie, a lui Timotei Hmelnițki, ginerele său și conducătorul armatei cazacilor³².

În această situație, patriarhul Macarie își pierdu toată speranța de a mai primi ajutor de la Vasile Lupu și boierii săi. Domnul îi făgăduise că-i va plăti toată datoria pe care o avea patriarhul și cheltuiala făcută cu prilejul venirii la Iași și deja rânduise ca să fie însoțit la Moscova de un sol al țarului și tocmise cele necesare pentru drum: trăsură, cai etc. Însă, odată cu pierderea domniei, toate aceste planuri se spulberaseră³³. De aceea, după repetate insistențe la Gheorghe Ștefan, noul domn, pe 13 octombrie a plecat din Iași în Țara Românească, trecând prin localitățile: Scânteia, Vaslui, Bârlad, Tecuci și Focșani. De aici, fiind granița închisă, patriarhul s-a deplasat la scaunul domnesc din Roman, unde s-a întâlnit cu Gheorghe Ștefan, pe care nu-l văzuse în noua sa demnitate, pentru a primi aprobare de trecere a graniței și pentru străinii care-l însoțeau, ocazie cu care îi oferi unele daruri. Reîntors la Focșani, adresează pe 19 noiembrie o scrisoare regelui Franței, Ludovic al XIV-lea, cerând ajutor pentru creștinii Bisericii Răsăritului

---

³¹ După această sursă, Gheorghe Ștefan s-a proclamat domn pe 7 aprilie 1653 (cf. *ibidem*, p. 218); pentru o altă părere și mai multe detalii, v. Constantin Șerban, *Vasile Lupu domn al Moldovei (1634-1653)*, Editura Academiei Române, București, 1991, p. 199.

³² Paul de Alep, *op. cit.*, pp. 218-228; Hurmuzaki, *Documente*, XV, 2, p. 1229, nr. CCXCVII; Hurmuzaki, *Documente*, supl. II, 3, pp. 51, 53, nr. XXXIV și XXXV.

³³ Paul de Alep, *op. cit.*, pp. 231-232.

aflată sub ocupație turcească³⁴, iar pe 22 noiembrie trece în Țara Românească prin localitățile Râmnicul Sărat, Buzău și, ajungând în Târgoviște, reședința de iarnă a lui Matei Basarab, este primit de mitropolitul Ignatie Sârbul (1653-1656) și cazat la Mănăstirea Stelea³⁵. De aici, antiohienii au fost martorii morții și înmormântării lui Matei Basarab (9/19 aprilie 1654)³⁶, alegerii ca domn a lui Constantin Șerban, noul domn (9 aprilie) și a altor evenimente, până pe 22 mai, când, însoțiți de șapte stareți din Țara Românească, au pornit spre Moscova, trecând prin Ploiești, până în Buzău, iar de aici, călătorind pe drumul pe care veniseră de la Iași.

Ajunși la Mănăstirea „Sfântul Sava”, după o nouă întâlnire cu Gheorghe Ștefan, pe 6 iunie 1654, și-au continuat drumul, trecând prin Țuțora, Orhei, Soroca și, străbătând Țara Cazacilor, patriarhul a fost primit de hanul Bogdan Hmelnițki. Apoi, trecând prin Kiev și alte localități, au ajuns la Moscova (februarie 1655)³⁷. Aici, în timpul șederii prelungite a antiohienilor³⁸, a sosit și solia trimisă de către Gheorghe Ștefan și condusă de mitropolitul Ghedeon al Moldovei³⁹, pentru care patriarhul Macarie a intervenit la țarul Alexei Mihailovici ca să o primească⁴⁰, în vederea încheierii tratatului de supunere față de țar, cu condiția asigurării protecției de către acesta a Moldovei în fața agresivității turcești⁴¹. Pe 7 mai 1656, solia moldavă semna acest tratat, scris în limba greacă de Grigorie Neaniul, al doilea logofăt, iar patriarhul antiohian îl întârea

³⁴ *Ibidem*, p. 241, n. 499 (a editorului).

³⁵ *Ibidem*, pp. 240-242.

³⁶ Pentru detalii, v. Nicolae Stoicescu, *Matei Basarab*, Editura Academiei RSR, București, 1988, pp. 206-213.

³⁷ Paul de Alep, *op. cit.*, pp. 278-314.

³⁸ Adică 10 februarie 1655 – 29 mai 1656.

³⁹ Pe 16 martie 1656, solii moldoveni depuneau la departamentul soliilor de la Moscova o scrisoare adresată țarului, în limba greacă, în nouă puncte care cuprinde condițiile încheierii tratatului ruso-moldav. Vezi *Relațiile istorice dintre popoarele URSS și România în veacurile XV – începutul celui de al XVIII. Documente și materiale*, II, Editura Știința, Moscova, 1968 (= *Documente istorice ruso-române...*), pp. 273-278, nr. 89.

⁴⁰ *Documente istorice ruso-române...*, II, pp. 291-293, nr. 95; v. și scrisoarea țarului din 22 ianuarie 1657, în care se arată motivele întârzierii soliei moldave la Moscova (*ibidem*, pp. 296-297, nr. 97).

⁴¹ Paul de Alep, *op. cit.*, pp. 314-315.

cu pecetea sa, aplicată la sfârșitul acestui text: „Precum scrie și adeverește fratele și coliturghisorul meu, preafericitul patriarh al Ierusalimului chir Paisie, asemenea adevereșc și eu, că Ștefan vodă nu va ieși cu toată țara lui din supunerea țarului și pentru aceasta dau scrisoarea de față cu iscălitura mea, iar dacă va ieși îl vom socoti pe el și toată țara lui afurisit și de neiertat”⁴². Ca răspuns la aceste demersuri, țarul răspundea lui Gheorghe Ștefan, domnul Moldovei, prin scrisoarea sa din 29 iunie 1656, trimisă prin solia moldavă, în care confirmă condițiile tratatului⁴³.

Pe 29 mai, patriarhul Macarie cu delegația sa se îndrepta spre Iași și, trecând din nou prin Țara Cazacilor, în orașul Subotiv o întâlnește pe văduva Ruxanda, fiica lui Vasile Lupu și soția lui Timotei Hmelnițki, mort în cetatea Sucevei, căruia i-a făcut o dezlegare la mormânt și, apoi, și-a continuat drumul, până pe 21 august, când a intrat în Iași⁴⁴. Odată cu sosirea în capitala Moldovei, fiind găzduiți tot la Mănăstirea „Sfântul Sava”, Paul de Alep relevă: „Am simțit aerul de acasă pe tărâmul Moldovei. Am intrat la baie, care ne lipsise aproape douăzeci și șapte de luni, atâta vreme nu intrasem la baie și nu ne spălasem cu apă. Ne-am primenit și veșmintele, care se ponosise. Numai că eram îngrijorați de lungă noastră înstrăinare de acasă”⁴⁵.

În această ultimă perioadă a prezenței delegației antiohiene în Moldova⁴⁶, Macarie patriarhul a fost invitat de domn pentru a sluji în prezența sa pe 8 septembrie 1656 în biserica „Sfântul Nicolae” Domnesc, iar doamna Safta, de asemenea, l-a rugat să officieze Sfânta Liturghie la biserica ei din oraș și, apoi, la Mănăstirea Golia, pe 14 septembrie și, respectiv, în duminica de după Înălțarea Sfintei Cruci.

Pe 8 octombrie, oaspeții părăseau pentru totdeauna orașul Iași și, trecând prin Târgul Frumos, Roman și Bacău, ajungeau la Mănăstirea Cașin de pe valea Troțușului, ctitoria lui Gheorghe

⁴² Dimitrie G. Ionescu, *Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu rușii în 1656*, în „Revista istorică română”, vol. III, fasc. II-III, 1933, p. 246.

⁴³ *Documente istorice ruso-române*, II, pp. 286-289, nr. 93: 1656 iunie 29. În aceeași zi, țarul a semnat și o înțelegere comercială cu Moldova (*ibidem*, pp. 289-290, nr. 94).

⁴⁴ Paul de Alep, *op. cit.*, pp. 316-317.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 317.

⁴⁶ Adică 21 august – 19 octombrie 1656 (*ibidem*, pp. 317-320).

Ștefan, aflată în construcție. A doua zi, după Sfânta Liturghie și agapa tradițională a sărbătorii Sfintei Cuvioase Parascheva, oaspeții s-au despărțit de domn și, trecând, pe 19 octombrie 1656, în Țara Românească, prin granița de la Focșani, s-au îndreptat spre Târgoviște, pe drumul deja amintit. Ajunși în orașul de reședință domnească, au fost primiți, pe 23 octombrie, de mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei (1648-1653, 1655-1668), aflat în fruntea unui impresionant sobor de mitropoliți străini, preoți și târgoveți, fiind apoi cazați tot în Mănăstirea Stelea⁴⁷.

În lunga perioadă de prezență în Țara Românească⁴⁸, impusă de contextul politic nefavorabil⁴⁹, patriarhul Macarie și însoțitorii săi au fost, mai întâi, martorii altor evenimente de importanță majoră pentru istoria țării și a Mitropoliei Ungrovlahiei, pe care Pavel de Alep le descrie. Printre acestea, se numără: moartea și înmormântarea doamnei Bălașa, soția domnului Constantin Șerban⁵⁰, cununia acestuia cu cercheza roabă Nedelea⁵¹, detronarea acestuia și încoronarea lui Mihnea al III-lea Radu (1658-1659) și dezastrul țării produs în timpul acestor evenimente⁵². Apoi, în al doilea rând, vizitând majoritatea mănăstirilor mitropoliei⁵³ și traversând cuprinsul întregii țări, Paul de Alep ne-a transmis prețioase date istorice despre acestea, despre rânduielile monastice, despre obiceiurile și tradițiile religioase și despre frumusețile și bogățiile țării.

Pe 14 aprilie 1658, patriarhul se afla în localitatea Rucăr, de unde, căpitanul de margine Vasile expediază o scrisoare jupânului Mihai, mare jude al Brașovului, rugându-l să-l ajute pe Petru, nepotul patriarhului aflat în oraș, în problema eliberării de la Bran a unui document pentru comercializarea unei cantități de

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 317-320.

⁴⁸ Adică 9 oct. 1656 – 15 oct. 1658.

⁴⁹ Oaspeții se aflau, în iunie 1657, la Târgoviște, iar patriarhul Partenie III al Constantinopolului fusese spânzurat de turci pe 31 martie 1657 (*ibidem*, pp. 320-436).

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 335-336.

⁵¹ *Ibidem*, pp. 395-396.

⁵² *Ibidem*, pp. 400-416.

⁵³ În arhiva Mănăstirii Tismana s-au păstrat trei cărți de judecată și blestem semnate de patriarh (v. ANR, mss. rom. 329, 330 și 335, cf. Dragoș Șesan, *Catalogul manuscriselor românești din Arhivele Naționale ale României*, II, Editura Universității București, 2016, pp. 79-80, 85).

sare depozitată în ocnă⁵⁴. Abia pe 15 octombrie 1658, sirienii, călătorind de la Galați pe Dunăre, ajungeau la cetatea Chilia. De aici au urmat calea maritimă spre Siria, au iernat în nordul Anadoliei, iar pe 1 iulie 1659 au sosit la Damasc⁵⁵.

Așadar, în cei șapte ani de călătorie (9 iulie 1652 – 1 iulie 1659), din care patru ani în țările române (1653-1654 și 1653-1658), au reușit „[...] să strângă sume însemnate de bani, cu care și-au plătit datoriile și au început o seamă de lucrări la reședința și catedrala patriarhală din Damasc”⁵⁶. Însă, la moartea patriarhului Macarie, pe 22 iunie 1672, clerul și credincioșii din Antiohia s-au împărțit în două tabere.

I.2. Patriarhul Atanasie III Dabbas

După o perioadă de frământări și instabilitate, a ajuns patriarh Atanasie III Dabbas⁵⁷: născut în Damasc, cunosător al limbilor arabă, siriacă, greacă, latină și italiană, călugărit și apoi stareț al Mănăstirii „Sfântul Sava” din Palestina, ales mitropolit de Alep, pe 25 iunie 1685, iar de aici, în tronul patriarhal al Antiohiei, în care a fost confirmat, pe 25 august 1686, de patriarhul ecumenic⁵⁸.

Noul patriarh, nefiind agreat de credincioșii antiohieni, care doreau unirea cu latinii, a renunțat la înalta demnitate în 1694, după disputarea tronului patriarhal cu Chiril V Zaim⁵⁹ și s-a reîntors, după semnarea unui acord, la vechea sa funcție de mitropolit al Alepului, până în 1720. În această demnitate, din cauza multiplelor probleme ale creștinilor sirieni, aflați sub ocupație turcească, în martie 1700 se afla la București, devenind oaspetele lui Constantin Brâncoveanu pentru o perioadă de patru ani⁶⁰. La

⁵⁴ Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV, 2, București, 1913, p. 1279, nr. MMCCCLXVI; text complet în N. Iorga, *Brașovul și românii*, București, 1905, pp. 200-201, nr. 6.

⁵⁵ Paul de Alep, *op. cit.*, pp. 341-399; 424-436.

⁵⁶ Asist. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 603.

⁵⁷ A avut două păstoriri: 25 iunie 1685 – oct. 1694 și ian. 1720 – 13 iul. 1724.

⁵⁸ Feodorov, *Tipărituri pentru arabi...*, pp. 259-260; v. și Constantin Panchenko, *op. cit.*, p. 500; Feodorov, *Tipar pentru arabi...*, pp. 119-120.

⁵⁹ Atanasie Dabbas, *Istoria patriarhilor de Antiohia*, traducere de Pr. Vasile Radu și Chiril Karalevsky, în „Biserica Ortodoxă Română”, 1930, nr. 10, (= Dabbas, *Istoria patriarhilor...*) p. 857.

⁶⁰ N. Iorga, *Manuscripte din bibliotecile străine relative la istoria românilor*, București, 1898, pp. 37-38, nr. IX.

curtea domnească, datorită evlaviei și vieții sale alese, a ajuns duhovnicul și sfătuitorul domnului, a hirotonit preoți și episcopi, a oficiat, pe 12 mai 1700, slujba cununiei fiicei acestuia Safta, căsătorită cu marele logofăt Iordache Crețulescu⁶¹, a slujit la sărbătoarea din 11 iulie 1703, când Brâncoveanu a fost reconfirmat în domnie⁶² și a obținut de la domn, pentru Biserica Antiohiană, prin hrisolul din 20 septembrie 1702, o danie anuală de 500 de taleri din venitul minelor de sare de la Ocnele Mari, care a fost ridicată de un delegat patriarhal în fiecare an până la sfârșitul secolului al XVIII-lea⁶³.

Pe lângă toate acestea, răspunzând problemelor misionare majore cu care se confrunta Atanasie Dabbas, Brâncoveanu a înființat, în tiparnița domnească de la Snagov, o secție de limbă arabă, prin cel mai priceput tipograf și gravor al acesteia, fost egumen al Mănăstirii Cetățuia din Moldova⁶⁴: genialul Antim Ivireanul⁶⁵. Cu cheltuiala personală a domnului, au fost tipărite cărți liturgice bilingve, în greacă și arabă, cu prefețe scrise de patriarh, pentru a fi împărțite în mod gratuit preoților din cuprinsul patriarhiei⁶⁶, adică *Liturghierul*, la Snagov, în 1701, și *Ceaslovul*, la București, în

⁶¹ Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688-1714)*, studiu introductiv și ediție critică de Aurora Ilieș, Editura Academiei RSR, București, 1970, pp. 131, 213-214.

⁶² *Ibidem*, pp. 145-146.

⁶³ ANB, Mănăstirea Sfântul Sava, VI/1, ff. 375^v-376^r. Pentru un fragment publicat din acest document, v. T. G. Bulat, *Daniile lui Constantin vodă Brâncoveanu pentru orientul ortodox*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 1964, nr. 9-10, p. 940; Feodorov, *Tipărituri pentru arabi...*, p. 260; idem, *Tipar pentru arabi...*, pp. 124-125.

⁶⁴ *Documente referitoare la istoria orașului Iași*, vol. II: „1661-1690”, editor Ioan Caproșu, Editura Dosoftei, Iași, 2000 (= *Documente orașul Iași...*), p. 530, nr. 599. Pentru mai multe detalii, v. Arhim. drd. Mihail Stanciu, *Descoperiri recente referitoare la venirea Sfântului Antim Ivireanul în țările române*, în „Ortodoxia”, 2014, nr. 1, pp. 132-142.

⁶⁵ Diac. I. Rămureanu, *op. cit.*, pp. 840-842; asist. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, pp. 605-607; Virgil Cândea, *Opera lui Constantin Brâncoveanu în Orientul Apropiat*, în Pavel Cernovodeanu, Florin Constantiniu și Andrei Busuioceanu (eds.) *Constantin Brâncoveanu*, Editura Academiei RSR, București, 1989, pp. 174-177.

⁶⁶ Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ediție critică de Constantin Grecescu, București, 1963, p. 274; Atanasie Dabbas, *Prefețele de la Liturghierul elino-arab, imprimate în această carte la 1701 în Snagov*, traducere de C. Erbiceanu, în „Biserica Ortodoxă Română”, 1989, nr. 9, pp. 531-539; Feodorov, *Tipărituri pentru arabi...*, pp. 261-263.

1702⁶⁷, care au constituit „primele două cărți în arabă (cu text paralel grecesc) din spațiul est-european”⁶⁸, iar în februarie același an, era în pregătire pentru tipar *Comentariile la Evangheliile* ale Sfântului Teofilact al Bulgariei⁶⁹. Tot în acest an, Atanasie Dabbas traducea pentru domn, din limba arabă în greaca populară, lucrarea sa intitulată *Istoria patriarhilor de Antiohia*⁷⁰, iar în anii următori tălmăcea, din greacă în arabă, *Divanul*, opera lui Dimitrie Cantemir, tipărită cu șapte ani mai înainte în tiparnița de la „Trei Ierarhi”, în Iași⁷¹.

În 1704, patriarhul părăsea curtea lui Brâncoveanu cu suficiente materiale tipografice, printre care importante gravuri cu care a înființat la Alep, cu ucenicii săi arabi formați de Antim Ivireanul, o nouă tipografie de pe teritoriul lumii arabe, în care a tipărit mai multe cărți numai în limba arabă⁷², dar care nu s-au ridicat la nivelul editorial al celor de la Snagov sau București. Pe lângă cele liturgice⁷³,

---

⁶⁷ Pentru detalii, v. Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche 1508-1830*, I, București, 1903 (= Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *BRV*, I): pentru *Liturghier*, Snagov, 1701 (pp. 423) și pentru *Ceaslov*, București, 1702 (pp. 442-447); Diac. I. Rămureanu, *op. cit.*, pp. 840-841; Pr. prof. Nicolae Șerbănescu, *op. cit.*, pp. 37-142; Feodorov, *Tipărituri pentru arabi...*, pp. 251-272; idem, *Tipar pentru arabi...*, pp. 148-163; Arhim. Policarp Crețulescu, Doru Bădără, Gabriela Dumitrescu, Marian Croitoru și Ioana Feodorov, *Antim Ivireanul și opera sa tipografică*, București, 2016, pp. 88-96 și 106-110.

⁶⁸ Feodorov, *Tipar pentru arabi...*, p. 267.

⁶⁹ Hurmuzaki, *Documente*, XIV, 1, p. 757, nr. DCCXL.

⁷⁰ Dabbas, *Istoria patriarhilor...*, nr. 9/1930, pp. 851-864; nr. 10/1930, pp. 961-972; nr. 11/1930, pp. 1039-1050; nr. 12/1930, pp. 1136-1150; nr. 1/1931, pp. 15-32; și nr. 2-3/1931, pp. 140-160.

⁷¹ Dimitrie Cantemir, *Divanul*, ediție îngrijită de Virgil Cândea, București, 1974, pp. 44-46; Feodorov, *Tipar pentru arabi...*, p. 126; pentru manuscrisele acestei lucrări păstrate în Siria, v. Cândea, *Mărturii*, V, *Siria*, pp. 127-130, 136.

⁷² Marcu Beza, *Urme românești în răsăritul ortodox*, ediția II-a, București, 1937 (= Beza, *Urme românești...*), p. 164; Feodorov, *Tipărituri pentru arabi...*, pp. 263-264; eadem, *Tipar pentru arabi...*, p. 266.

⁷³ Printre acestea, se numără: *Psaltirea*, Alep, 1706 și 1709, folosită și în școlile arabe (v. detalii la Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *BRV*, I, pp. 469-477); *Evanghelia*, Alep, 1706 și 1708; *Cartea profețiilor*, Alep, 1708, și *Penticostarul*, Alep, 1708 (pentru mai multe detalii, v. Dan Simonescu, Emil Muracade, *op. cit.*, pp. 3-4 și 15-20; Ioan Bianu, Dan Simonescu, *BRV*, IV, pp. 32-40; Diac. I. Rămureanu, *op. cit.*, pp. 841-842; asist. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 508; Florența Ivaniuc, *op. cit.*, pp. 793-794); *Sfânta Evanghelie, Pagini alese*, Alep, 1708, *Apostol*, Alep, 1708, *Octoihul*, 1711 (Feodorov, *Tipar pentru arabi...*, pp. 180-195, 261-276).

s-au numărat și primele de misiune și apărare a credinței ortodoxe, ca un răspuns la propaganda catolică din ce în ce mai virulentă⁷⁴.

La acestea se adaugă traducerea în arabă a *Actelor* sinodului de la Constantinopol din 1722, la care a participat direct și a arătat climatul confesional ajuns la culme din cauza misiunilor iezuiți din ținuturile levantine, fapt pentru care, în urma intervenției comune a patriarhilor răsăriteni, Curtea Sultanului a scos în afara legii activitatea misiunilor latini⁷⁵. Probabil această atmosferă interconfesională critică l-a determinat pe patriarh să revină în Țara Românească și în timpul domniei lui Constantin Mavrocordat, fapt evidențiat doar de vornicul și cronicarul Radu Popescu în acest frumos portret: „Noi încă l-am văzut pe acest sfânt patriarh chir Athanasie, că au venit aicea în țara noastră și în zilele lui Constantin vodă și în zilele măriei sale lui Nicolae vodă. Era un om dumnezeiesc, bun, blând, smerit, ferindu-se de toate realele, atâta cât întrecea întru bunătăți pe toți ceilalți câți i-am văzut în viața noastră. Făcut-au și cărți bisericești pravoslavnice cu slove hărăpești, tipărindu-le aicea în țară. Care ducându-le sfinția sa în țara Antiohiei și împărțindu-le pe la bisearici, s-au umplut toți de bucurie, mulțumind sfinției sale de lucrul care ei niciodată nu văzuse: cărți date în tipariu cu slove hărăpești”⁷⁶.

„Istoricii arabi consideră această mișcare culturală bisericească arabă din România ca începutul redeșteptării lor naționale și literare”⁷⁷, datorată evlaviei și calităților patriarhului Atanasie Dabbas, personalitate erudită, autor al mai multor lucrări și traducător a altora din limba greacă⁷⁸.

⁷⁴ Este vorba de: *Mărgăritarele Sfântului Ioan Gură de Aur*, Alep, 1707; *Explicarea Evangheliilor*, Alep, 1708; *Predicile patriarhului Atanasie IV al Ierusalimului*, partea I, *Predici ale Sfântului Ioan Gură de Aur la sărbătoarea Paștelui*, partea a II-a, Alep, 1711, *Piatra scandelei*, de Ilie Miniati, Alep, 1721 (v. detalii la Dan Simonescu, Emil Muracade, *op. cit.*, pp. 15-20; Ioan Bîanu, Dan Simonescu, *BRV*, IV, pp. 32-40; asist. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 608; Florența Ivaniuc, *op. cit.*, p. 795; Feodorov, *Tipărituri pentru arabi...*, pp. 164-167) și Atanasie Dabbas, *Despre credință și mărturisire...*, 1711 (eadem, *Tipar pentru arabi...*, p. 195).

⁷⁵ Feodorov, *Tipar pentru arabi...*, pp. 123-124.

⁷⁶ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 273.

⁷⁷ Dan Simonescu, Em. Muracade, *op. cit.*, p. 2; Pr. Ilie Gheorghîță, *op. cit.*, p. 419.

⁷⁸ Feodorov, *Tipar pentru arabi...*, pp. 123, 126, 195. Autoarea expune, pentru prima dată în cultura românească, activitatea acestui patriarh, atribuindu-i ca lucrări personale: *Despre caință și mărturisire*, 1711, *Predici la duminici și praznice*

Vrednicul de pomenire patriarh își încheia bogata sa activitate în una din cele mai agitate perioade, pe 13 iulie 1724, când a trecut la cele veșnice, nu înainte de a fi asigurat succesiunea la tronul patriarhal pentru ucenicul său Silvestru, monah atonit, originar din Cipru. Despre aceste momente, același cronicar muntean consemna: „Într-acest an [1724] au murit și preasfințitul patriarh al Antiohiei chir Atanasie și mai înainte până a nu se pristați au lăsat în urma sfinției sale să pue patriarh pe Silvestru protosinghelul său. Și au scris și la măria sa domnul țării noastre ca să se nevoiască la Poartă cu priiatenii măriei sale, să nu să pue altul, ci să fie acesta care l-au lăsat sfinția sa diadoh. Și așa, cu scrisorile măriei sale lui vodă, ce au scris pe la priiateni, s-au așezat să fie acel Silvestru, care au zis prea fericitul patriarh Athanasie”⁷⁹.

I.3. Patriarhul Silvestru

Patriarhul Silvestru Cipriotul (1724-1766), născut în 1680, avea tată grec și mamă maronită, fiind nepot de soră al patriarhului Atanasie Dabbas. A fost călugărit în Athos, unde s-a format ca pictor și ca erudit cunoscător al culturii bizantine, și a devenit în 1724, la vârsta de 28 de ani, primul din seria patriarhilor antiohieni grecofoni, întreruptă abia în 1899, când tronul antiohian ortodox a fost ocupat din nou de ierarhi arabi.

În cadrul relațiilor patriarhului Silvestru cu țările române, distingem, conform unor izvoare arabe și grecești, utilizate recent de Hasan Çolak, două perioade conturate de criza Bisericii antiohiene, provocată de propaganda catolică din teritoriile levantine. Prima, cuprinsă între anii 1724-1744, în care mișcarea catolică nu a fost împărtășită întru totul de pontifii romani, și a doua (1745-1766), în care agresivitatea propagandei misionarilor iezuiți, susținători ai unui patriarh catolic confirmat de papă, a fost mult mai virulentă.

Prin urmare, prima perioadă și, în același timp, patriarhatul lui Silvestru, debutau prin momentul uzurpării tronului apostolic antiohian de către catolicul Serafim Tanas, autointitulat Chiril VI, care, pe 1 octombrie 1724, era recunoscut de sultan⁸⁰, avându-i ca

---

de peste an, 1719, iar ca traduceri – pe lângă cele deja amintite – *Triodul*, în arabă, 1715 și *Începutul schismei* de Ilie Miniati, în 1721 (p. 123).

⁷⁹ *Ibidem*, pp. 273-274.

⁸⁰ Hasan Çolak, *Relations between the ottoman central administration and the greek orthodox patriarchates of Antioch, Jerusalem and Alexandria: 16th-18th centuries*, Birmingham, 2012 (= Çolak, *Relations...*), p. 185.

susținători pe misionarii iezuiți, pașa Damascului și o comunitate creștină din acest oraș, favorabilă unirii cu Roma⁸¹. Însă, nefiind confirmat de nici un papă până în 1744, nu a rezistat în fața patriarhului ortodox, Silvestru.

Această lovitură dată patriarhiei apostolice antiohiene a determinat pe patriarhul ecumenic Ieremia III (1716-1726) să convoace, în decembrie 1724, sinodul constantinopolitan într-o sesiune extraordinară, care a ales pe Silvestru ca patriarh canonic⁸². Printre susținătorii săi, care au respectat hotărârea lui Atanasie Dabbas, s-au numărat Grigore Ghica, mare dragoman la curtea sultanului (1698-1741)⁸³; Nicolae Mavrocordat, domnul Valahiei⁸⁴; Hrisant Notara, patriarhul Ierusalimului⁸⁵ și membrii sinodali⁸⁶. Odată cu întronizarea lui Silvestru, pe 8 octombrie 1724, de către patriarhul ecumenic, avea loc și ruperea comunității filocatolice, formată în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, ca rezultat al activității agresive a misionarilor iezuiți față de creștinii ortodocși din teritoriile levantine. Patriarhul Ieremia, în scrisoarea din decembrie 1724, cerea autorităților centrale otomane anchetarea cazului schismei antiohiene și pedepsirea vinovaților⁸⁷. A urmat pentru Silvestru o perioadă dificilă (1726-1730), însă, datorită poziției sale ferme, numit „al doilea Atanasie” și „apărător neînfricat al Ortodoxiei”⁸⁸, încercările rivalului său de a-l înlocui în această perioadă au eșuat⁸⁹. Cu toate că dăduse 25 de mii de piaștri, fiind susținut de

⁸¹ *Ibidem*, pp. 175, 185.

⁸² *Ibidem*, p. 180.

⁸³ Çolak, *Relations...*, p. 183. Pentru păstrarea tronului patriarhal, Silvestru a fost sprijinit, potrivit unor documente diplomatice franceze utilizate de autor, de Grigore Ghica, care i-ar fi acordat în timp o sumă între 30-40 de mii de ecu (*ibidem*, p. 191); Epaminonda I. Stamatiade, *Biografiile marilor dragomani (interpreți) greci din Imperiul Otoman*, traducere de Constantin Erbiceanu, Cluj-Napoca, 2016, pp. 84-86.

⁸⁴ Radu Popescu, *op. cit.*, p. 273.

⁸⁵ *Ibidem*. Hrisant a fost considerat de diplomații francezi în Orient ca primă elită a patriarhilor, „care conduce întreaga Biserică Greacă” (*ibidem*, 194).

⁸⁶ Çolak, *Relations...*, p. 183.

⁸⁷ Papadopoulos-Kerameus, *Analekta Ierosolymitikes Stachyologias, i syllogi anekdodon kai spanion ellinikon syggrafon peri ton kata ein eoan orthodoxon ekklesion kai malista tis ton Palaistinon*, II, Brussels, 1963, pp. 385-389, *apud* Çolak, *Relations...*, p. 180.

⁸⁸ Çolak, *Relations...*, p. 186.

misionarii catolici și unii greci din Damasc, Serafim, în timpul anchetei – potrivit unui raport din 6 mai 1725 – fugе în munții Libanului, „turcii arestează pe superiorii capucinilor și ai fraților «de Terre Sainte», iar Pașa Osman își pierde locul”. Pe 23 iulie, patriarhul Silvestru are o confruntare la Istanbul cu vicarul catolic Leontie, în problema „misionarilor, care umblau după convertiri”, iar pe 9 noiembrie 1725, sosind „[...] la Alep, îndată excomunică – potrivit unui nou raport din 20 decembrie – patruzeci și cinci de preoți catolici. Trimite la consulul francez pe vicarul său, episcopul de Hama și pe mitropolitul de Laodiceia. Îi trebuie însă o gardă de ieniceri pentru a merge la biserică; țeranii sunt contra lui; misionarii ar fi gata să absolve pe cine l-ar ucide”⁹⁰. În aceste condiții, Serafim Tanas, ascuns în munții Libanului, la o mănăstire greco-catolică, n-a fost confirmat de nici un papă până în 1744, când Benedict XIV, l-a recunoscut condiționat ca patriarh al melchiților catolici din Siria⁹¹.

Un moment important în această primă perioadă l-a constituit încoronarea și preluarea puterii imperiale a noului sultan Muhammad I (1730-1754), care a reînnoit, pe 2 octombrie 1730, „berat”-ul patriarhului Silvestru⁹² și în timpul căruia s-a intensificat mișcarea catolică, din cauza necunoașterii contextului conflictual interconfesional de către noua administrație otomană.

În acest context nefavorabil, patriarhul Silvestru a avut probleme majore mai ales cu Mitropolia Alepului, deoarece, în 1730, acest tron a fost ocupat, mai întâi, de catolicul Maxim⁹³, iar la scurtă vreme și de ortodoxul Grigorie, care, nerezistând în fața rivalului său, a renunțat la tron în 1732. Cu toate acestea, pe de o parte, ca rezultat al unei strânse colaborări dintre Silvestru și Paisie II

---

⁸⁹ Karalevskij, art „Antioche”, în *Dictionnaire d'histoire et de géographie*, col. 648-649, cf. pr. Vasile Radu, *Mănăstirea Sfântul Spiridon și patriarhul Silvestru al Antiohiei*, în „Revista istorică română”, vol. III, fasc. 1, 1933, p. 24.

⁹⁰ Relatări conform cu documentele catolice franceze, utilizate de Antoine Rabbath, *Documents inédits pour servir à l'histoire du christianisme en Orient (XVI-XIX siècle)*, I, Paris, Leipzig-Londra, f.a., cf. N. Iorga, *O biserică siriană în București*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, Vălenii de Munte, 1929, p. 100.

⁹¹ Çolak, *Relations...*, pp. 185-186.

⁹² BOA.KK.d.2542/1, 170-71 (2 oct. 1730), apud *Ibidem*, pp. 159, 182-184.

⁹³ BOA.KK.d.2542/8, 90-91 (1733-1734), apud *Ibidem*, p. 176.

al Constantinopolului (1726-1733), după mai multe intervenții la autoritățile locale și centrale otomane, Maxim, plângându-se sultanului, prin petiția de pe 17 iulie 1732, că era hărțuit⁹⁴, a părăsit Alepul în 1733, dar nu definitiv, ci numai pentru o perioadă de trei ani, după care, în 1736, avea să revină⁹⁵. Pe de altă parte, patriarhul Silvestru a recurs la o organizare administrativă de apărare împotriva agresivității catolice⁹⁶. Dacă până în 1733 a numit doar doi mitropoliți⁹⁷, după acest an, pe lângă cei aleși în urma decesului predecesorilor, a recurs la înlocuirea celor mai puțin valizi, iar după 1744 i-a îndepărtat pe filocatolici. Prin urmare, avem informații despre înlocuirea, pe 7 iulie 1736, a mitropolitului de Beirut, deoarece era bolnav de ochi⁹⁸, ca și despre ocuparea în 1739 a tronului de Adana, Tars și Iskenderum de către Nichifor, în urma decesului lui Leandru⁹⁹.

Paralel cu acest început de consolidare eparhială, considerat a fi insuficient, patriarhul Silvestru, supranumit salvatorul tronului Bisericii antiohiene din secolul al XVIII-lea¹⁰⁰, a recurs și la un plan de revigorare a credinței credincioșilor. Pentru împlinirea acestui deziderat, a fost determinat să întreprindă mai multe călătorii cu scopul consolidării relațiilor interortodoxe, a tipăririi de cărți cu conținut polemic în limba arabă și a strângerii de fonduri pentru a rezista competiției promovate de Serafim Tanas, care, prin sume importante de bani oferite administrației otomane, a ajuns să uzurpe pentru scurte perioade tronul patriarhal. La împlinirea acestor cerințe, ca și la cea a consolidării numirii sale ca patriarh, a găsit sprijin la ortodocșii domni fanarioți din țările române și, în special, al celor din familia Mavrocordaților, ale căror domnii s-au suprapus cu păstorirea sa la Damasc.

Prin urmare, în perioada 1730-1749, patriarhul Silvestru a întreprins mai multe călătorii în țările române. Din lipsă de infor-

⁹⁴BOA.KK.d.2542/8, 62, *apud Ibidem*, p. 199.

⁹⁵BOA.KK.d.2542/9, 71; BOA.KK.d.2542/9, 81, *apud Ibidem*, p. 199.

⁹⁶BOA.KK.d.2542/9, 74-75, *apud Ibidem*, p. 210.

⁹⁷Este vorba de mitropoliții Damascului și cel al Diyarbekirului (*Ibidem*, p. 207).

⁹⁸BOA.KK.d.2542/3, 7 (7 iul. 1736), *apud Ibidem*, p. 208.

⁹⁹BOA.D.PSK.12/101, *apud Ibidem*, p. 208.

¹⁰⁰C. Karnapas, *O Patriachis Antiocheios Silvestros o Kyprios, 1724-1766*, în „Nea Sion”, 5, 1907, p. 866, *apud Ibidem*, p. 174.

mații documentare românești, referitoare la acest subiect însă, aceste călătorii nu au fost stabilite mulțumitor de către cercetători¹⁰¹. Ele, spre deosebire de alte călătorii ale predecesorilor săi antiohieni, au fost mai multe, dar mai scurte, fapt impus acum tocmai de contextul schismei antiohiene și, mai ales, de preocuparea permanentă a adversarilor săi de a găsi momentul cel mai potrivit pentru a-l îndepărta de la conducerea patriarhiei. În aceste condiții, patriarhul levantin a fost însoțit în călătoriile sale de unul sau doi ieniceri asigurați de sultan, din cauza tensiunilor existente, dar și pentru faptul că Silvestru nu a acceptat, conform cu „berat”-ul său, să călătorească civil și înarmat, cum o făceau alți reprezentanți religioși¹⁰².

Despre o primă prezență în Țara Românească, din 1730, la curtea lui Nicolae Mavrocordat, care îl sprijinise la intervențiile lui Atanasie Dabbas, să fie ales patriarh, avem puține mărturii românești. Însă, potrivit unor izvoare grecești, utilizate insuficient, depistate, dar nu și traduse de cercetătorii români, se știe, grație eruditului preot profesor Vasile Radu, că, în Codicele 124 din biblioteca Sfântului Mormânt de la Ierusalim s-au păstrat mai multe documente ale patriarhului Silvestru, unele dintre acestea referitoare la țările române. În unul dintre aceste documente, el arăta că: „[...] în 1730 am sărbătorit Sf(ânta) Înviere în Ianina și, de acolo, ne-am dus în Valahia și [apoi], ne-am întors în Constantinopol”¹⁰³.

În codicele amintit, se găsesc și trei scrisori, de pe 10 februarie 1739, expediate unor demnitari români prin intermediul trimisului său, hagiul Ioan. Din cea adresată mitropolitului Ungrovlahiei Neofit Cretanul aflăm că, mai înainte de a-i cere ajutor pentru a ieși din datoriile apăsătoare ale patriarhiei, îi amintește de zilele fru-

¹⁰¹ Primul care a utilizat informațiile din istoriografia românească referitoare la deseale călătorii în țările române ale patriarhului antiohian a fost Dan Simonescu, în studiul său *Cărți arabe tipărite de români în secolul al XVIII-lea (1701-1747)*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 1964, nr. 5-6, pp. 539-540. Însă contribuția sa și a altor cercetători nu au fost fructificate, din păcate, nici după anul 2000, de unii cercetători (v. Elena Chiaburu, *Tipar românesc din secolele XVII-XVIII. În legătură cu un răspuns la o recenzie*, în „Ioan Neculce”, seria nouă, VIII-IX (2002-2003), p. 396, care au rămas tot la două călătorii ale patriarhului Silvestru în țările române.

¹⁰² Pentru punctul 8 din „berat”-ul lui Silvestru, care reglementează aceste aspecte, v. *Ibidem*, p. 160.

¹⁰³ *Nea Sion*, 2, 1905, p. 198, *apud* Pr. Vasile Radu, *op. cit.*, p. 25.

moase de altădată petrecute la curtea domnească din București¹⁰⁴. Tot la această curte, patriarhul antiohian se afla și pe 29 ianuarie 1733, de data aceasta fiind oaspetele lui Constantin Mavrocordat „care mult l-a cinstit și l-a ajutat”¹⁰⁵.

De asemenea, în primăvara anului 1735 îl regăsim în Moldova, probabil la curtea aceluiasi domn, de la Iași, pentru a tipări cărți. Această nouă călătorie întreprinsă în țările române de acest patriarh, care străbătea în permanență țări și insule pentru salvarea ortodoxiei antiohiene, aflată în fața unei propagande catolice intense, reiese din prefața sa la lucrarea *Domnia dreptății și rostirea adevărului*, colegat cu *Epistola pentru combaterea infailibilității papilor Romei*, tipărită în limba arabă la Iași, în 1746, în care relevă: „Să se știe: când am intrat în țările Bogdane, în anul creștin 1735, scopul a fost să tipărim cărți bisericești și altele pentru interesul creștinilor. Dușmanii Bisericii lui Hristos însă, aceia de ritul latinilor, care sunt contra doctrinei Bisericii noastre sfinte și dreptcredincioase, ne-au tulburat și au căutat să ne înlăture”¹⁰⁶.

După această călătorie, patriarhul Silvestru a primit de la Grigorie II Ghica, domnul Moldovei, un ajutor anual de 500 de piaștri, pentru Mănăstirea Chicu din Cipru, patria sa, pentru care îi mulțumește prin scrisoarea din 10 februarie 1739¹⁰⁷, an în care, prin trimisul amintit, cere din nou sprijin domnului moldovean, iar

¹⁰⁴ Marcu Beza, *Biblioteci mănăstirești în Siria, Atena și insula Hios*, în „Memoriile Secțiunii Literare”, s. III, t. VIII, București, 1936-1938 (= Beza, *Biblioteci...*), doc. 65, din Codicele 124 a bibliotecii Sfântului Mormânt, publicat aici în limba greacă, pp. 7-8; N. Iorga, *Ceva din legăturile domniilor românești cu Ierusalimul*, în „Memoriile Secțiunii Istorice”, s. III, t. XIII, București, 1932-1933, publică același document în limba greacă, însă, fără nici o explicație referitoare la cuprins, (pp. 110-111); Pr. Vasile Radu, *op. cit.*, p. 28; Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare. Creații românești și izvoare despre români*, seria nouă, III, India-Olanda, Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2011 (= Cândea, *Mărturii...*), pp. 38-39.

¹⁰⁵ *Nea Sion*, 5, 1907, p. 859, *apud* Pr. Vasile Radu, *op. cit.*, p. 25.

¹⁰⁶ Dan Simonescu, Emil Muracade, *op. cit.*, pp. 22-23; Ioan Bianu, Dan Simonescu, *BRV*, IV, pp. 64-65; Dan Simonescu, *op. cit.*, pp. 539, 558; Feodorov, *Tipar pentru arabi...*, pp. 246-252.

¹⁰⁷ Beza, *Biblioteci...*, pp. 8-9; idem, *Urme românești...*, pp. 62-67, ed. 2013, p. 66; N. Iorga, *op. cit.*, pp. 120-121; Pr. Vasile Radu, *op. cit.*, p. 28; Cândea, *Mărturii*, III, *Israel*, pp. 38-39; idem, *Mărturii...*, V, *Siria*, p. 129.

în Țara Românească, mitropolitului amintit și stolnicului Mihalachi Rosetti¹⁰⁸.

Referitor la următoarele călătorii, din perioada 1741-1749, se poate arăta că patriarhul Silvestru a fost prezent în țările române în fiecare an. Papadopol-Calimach, utilizând surse grecești despre cronicarul Chesarie Daponte, arată că patriarhul sirian „[...] în zilele domnului Moldovei Ioan Constantin Mavrocordat, la 1741, venise la Iași [...]”¹⁰⁹, iar potrivit Codicelui 124, deja amintit, patriarhul antiohian s-a aflat în Moldova și Trapezunt, în 1742 și 1745¹¹⁰. În 1743, când Damascul a fost lovit de epidemia ciumei, Silvestru se afla în Moldova, însoțit de secretarul său, diaconul Musa din Tripoli, iar în 1744 – potrivit istoricului sirian Mihail Brayk – a venit la Iași, însoțit printre alții și de vicarul său, Mihail Țuma, cu scopul de a înființa o tiparniță în limba arabă¹¹¹.

Despre această din urmă vizită, aflăm dintr-o însemnare¹¹² – păstrată pe douăsprezece *Mineie* tipărite în limba greacă la Veneția, în 1731-1732, pe care patriarhul Silvestru le-a dăruit Mănăstirii „Sfântul Sava” din Iași, unde a fost găzduit – că oaspetele era deja la Iași, în mai 1744, prezență consemnată și de *Cronica*

¹⁰⁸ Beza, *Bibliotecii...*, p. 9; Pr. Vasile Radu, *op. cit.*, p. 28; Căndea, *Mărturii...*, III, *Israel*, pp. 38-39. Detalii despre stolnic, v. general R. Rosetti, *Familia Rosetti*, II, *Celelalte ramuri*, Editura Monitorul Oficial, București, 1940 (= Rosetti, *Familia*, II), p. 121.

¹⁰⁹ Al. Papadopol-Calimach, *Un episod din istoria tipografiei în România*, în „Analele Academiei Române”, seria II-a, t. XVIII, Memoriile Secțiunii Istorice, București, 1896, p. 146, citându-l pe Sathas, *Mesaioniky vivliothiky*, III, Veneția, 1872, p. 89.

¹¹⁰ *Nea Sion*, 5, 1907, p. 859, *apud* Pr. Vasile Radu, *op. cit.*, p. 26, n. 4.

¹¹¹ Mihail Brayk, *Istoria Siriei, Tarih al-Sam*, Harișa, 1930, p. 27, *apud* Feodorov, *Tipar pentru arabi...*, p. 227.

¹¹² Iată această însemnare: „Silvestru din mila lui Dumnezeu Patriarh al fericeii cetăți Antiohia. În anul una mie șapte sute patruzeci și patru (1744) în luna mai, am venit la Iașul ocrotit de Dumnezeu, în timpul domniei prea cistitului prea înălțatului domn Ioan Ioan Nicolai voevod și au poposit în cinstita mănăstire a celui întru sfinți părintelui nostru Sava cel Sfințit și începătorul pustiei (pusniciei) în vremea egumeniei prea cuviosului egumen kyr Damian. Și pentru bucuria sfântului (Sava) și mântuirea sufletului nostru, am dăruit către această sfântă mănăstire aceste douăsprezece *Mineie* de față; iar cel care va îndrăzni să le răpească sau să le înstrăineze, să fie afurisit și blestemat și neiertat, iar după moarte neputrezit (ss) Silvestru al Antiohiei” (v. Pr. Ilie Gheorghită, *op. cit.*, pp. 421-422; I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, I, p. 524).

Ghiculeștilor, astfel: „În vremea aceea a venit în Moldova și înalt-preasfințitul și prea piosul patriarh al Antiohiei, Silvestru. Acesta, petrecând mai mult timp aici, a primit un ajutor însemnat atât din partea lui Ioan vodă, cât și din partea creștinilor; aceștia alergau la el cu foarte multă râvnă după pilda domnului, care avea mare respect față de cler”¹¹³. Ajutorul însemnat din partea lui Ioan Mavrocordat (1743-1747) a constat, printre altele, în suportarea cheltuielilor editoriale și în acordarea unui sprijin bănesc, prin hrisovul din 3 mai 1745¹¹⁴, în care se relevă: „[...] din tot sufletul am fost atrași de preasfințitul tron al cetății lui Dumnezeu al Antiohiei, care aflându-se în orice clipă în primejdia de a fi cotropit [...] ne-am sfătuit - arată sursa - împreună cu preasfințitul mitropolit chir Nichifor și cu preaiubiții de Dumnezeu episcopi și cu toți cei ce se găsesc aici boieri ai noștri, și am miluit acest preasfânt tron, să primească în fiecare an din ocna cea domnească trei sute de groși, încredințați boierilor noștri, care vor merge în acele locuri să vândă ale lor bunuri negustorești”¹¹⁵.

Mai înainte de a relata succesul avut în țările române, cu ocazia ultimelor călătorii, consider că este necesar să ne oprim și asupra atmosferei politico-ecclesiastice din capitala Moldovei, pentru a înțelege și mai bine aceste relații interortodoxe.

Prin urmare, momentul consolidării unor relații între Patriarhia de Antiohia și Moldova era mai favorabil ca oricând, deoarece, la generozitatea specifică românilor, cunoscuți drept cei mai fervenți susținători ai Ortodoxiei răsăritene, se adăuga acum aportul substanțial al autorităților fanariote. Cu acestea, mai ales în contextul critic antiohian, patriarhul Silvestru a putut să întrețină, prin corespondență sau față către față, niște legături mai mult decât

¹¹³ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, 1965 (= *Cronica Ghiculeștilor...*), p. 603.

¹¹⁴ Beza, *Biblioteci...*, p. 7, textul numai în limba greacă, p. 10. Despre acest hrisov, fără indicarea sumei acordate, v. pr. Vasile Radu, *op. cit.*, p. 28, și însemnarea din Hurmuzaki, *Documente*, XIV, 2, p. 1118, nr. MLXXXIII; Cândea, *Mărturii...*, V, *Siria*, p. 129.

¹¹⁵ Text editat de Marcu Beza (*op. cit.*, p. 10), iar acum, la cererea noastră, tradus de Pr. drd. Andrei Țârlescu, angajat al Academiei Române, căruia îi mulțumim și pe această cale.

favorabile, ca între frați de aceeași limbă și credință, realități extinse acum în Moldova pentru prima dată, chiar până la scaunul mitropolitan, ocupat de câțiva ani de grecul Nichifor¹¹⁶.

Acesta, originar din Moreea, a fost dascălul lui Grigore II Ghica (1735-1741). Ajuns în Moldova, și-a căsătorit fiica Petra cu aga Lupu Anastasă din Hotin, s-a călugărit la Mănăstirea Neamț, de unde ajunge duhovnicul domnului, fostul său elev, fiind apoi ales mitropolit onorific de Sidis. „El a trăit mulți ani la curtea domnească – după cum relevă cronica – și era lăudat de toți, nu numai pentru înțelepciunea și bunele sale moravuri, dar și pentru învățătura în care se deosebea”¹¹⁷. La refuzul mitropolitului Antonie¹¹⁸ de a se mai reîntoarce în scaunul de la Iași, Grigore Ghica, după repetatele presiuni făcute asupra divanului, impune pe scaunul mitropolitan pe Nichifor. Pentru acest eveniment, aceeași cronică relatează: „[...] adunându-se episcopii țării la Iași și trecându-se la vot, potrivit cu canoanele [...] au ales cu toții pe chir Nichifor de Sidis, care era părintele duhovnicesc al domnului”¹¹⁹.

Așadar, colaborând cu această conducere politico-bisericească fanariotă, patriarhul Silvestru, pentru început, pe lângă ajutoarele materiale și financiare primite, a fost sprijinit de Ioan Mavrocordat să organizeze o nouă tipografie arabă, de data aceasta la Iași, în care se vor imprima mai ales cărți polemice, de apărare a credinței ortodoxe. Prin cheltuială domnească¹²⁰ și cu strădania diaconului Gheorghe din Alep și a monahului Mihail din Liban, s-au tipărit în tipografia organizată în chiliile Mănăstirii „Sfântul Sava”

¹¹⁶ A păstorit în perioada 1740-1750, octombrie 27.

¹¹⁷ *Cronica Ghiculeștilor...*, p. 483.

¹¹⁸ Acesta, potrivit aceleiași surse, „[...] luând toate lucrurile sale și ale mitropoliei, precum și prețioasele ofrande domnești și sfintele moaște de la multe mănăstiri, s-au dus la Hotin, iar de acolo, a plecat mai departe împreună cu oastea moschicească” (*ibidem*, p. 481). Ulterior, a ajuns mitropolit de Cernigov, apoi de Bielgorod († 2 ian. 1748).

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 483. Pentru activitatea sa și alte detalii, v. Ștefan S. Gorovei, *Între istoria reală și imaginar. Acțiuni politice și culturale în veacul al XVIII-lea*, Editura Universității „Al. Ioan Cuza”, Iași, 2003, pp. 165-166; Ruxanda Moașa, *Un mitropolit grec al Moldovei în veacul al XVIII-lea: Nichifor al Sidei*, în „Ioan Neculce”, seria nouă, II-III (1996-1997), pp. 71-79.

¹²⁰ Pentru detalii în ceea ce privește problema cheltuielilor, v. Elena Chiburu, *op. cit.*, pp. 397-399.

din Iași, în text bilingv, grec și arab, următoarele cărți: *Liturghierul* (1745)¹²¹, a doua ediție a celui din 1701; *Domnia dreptății și rostirea adevărului*, colegat cu *Epistola pentru combaterea infailibilității papilor Romei* (1746)¹²²; *Cina Domnului*¹²³, numai în arabă, și *Hotărârile Sinoadelor din Constantinopol*, din 1723 și 1727, urmate de cinci scurte tratate polemice, despre deosebirile dintre dogmele ortodoxe și cele catolice, și de o *Mărturisire ortodoxă* (1747)¹²⁴.

Paralel cu tipărirea acestor cărți, la Damasc, debuta perioada cea mai fierbinte a crizei declanșată de propaganda catolică, având ca suport confirmarea, în 1744, a lui Serafim Tanas ca pa-

---

¹²¹ A fost prefațată și corectată de către patriarhul Silvestru și terminată de tipărit în 19 iulie 1745; au fost identificate, numai în mănăstirile din Siria, trei exemplare ale acestei ediții, v. Chesarie Daponte, *Cronicarii greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, traducere de Constantin Erbiceanu, București, 1888, p. 103; Dan Simonescu, Emil Muracade, *op. cit.*, p. 7; pr. Ilie Gheorghîță *op. cit.*, p. 420; asist. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 611; Dan Simonescu, *op. cit.*, pp. 541-542; Florența Ivaniuc, *op. cit.*, p. 796; Feodorov, *Tipărituri pentru arabi...*, p. 268; eadem, *Tipar pentru arabi...*, pp. 245-246.

¹²² Lucrare scrisă de patriarhul Nectarie al Ierusalimului (1661-1669), tipărită în 1682 la Mănăstirea Cetățuia de ieromonahul Mitrofan, viitorul episcop de Huși și apoi de Buzău, tradusă în arabă de patriarhul Silvestru în 1733, tipărită sub formă adaptată în 1746. Cuprinsul ei se referă la primatul papal, azimă, obiceiul de a nu împărtăși copiii până la 12 ani, despărțirea Mirungerii de Botez, nulitatea botezului catolic, celibatul preoților și altele. Volumul mai cuprinde și lucrarea *Epistola pentru combaterea infailibilității papilor Romei*, a lui Eustatie Argentis din Hios, tradusă în 1740 la Cairo de preotul Masaad Nașu din Damasc, iar acum prefațată și tipărită de patriarhul Silvestru. Vezi Dan Simonescu, Emil Muracade, *op. cit.*, pp. 9-13 și 21-26; Ioan Bianu, Dan Simonescu, *BRV*, IV, pp. 61-67; Pr. Vasile Radu, *op. cit.*, p. 26; Pr. Ilie Gheorghîță *op. cit.*, pp. 420-421; Dan Simonescu, *op. cit.*, pp. 543-547, 556-561; Florența Ivaniuc, *op. cit.*, p. 796; Feodorov, *Tipărituri pentru arabi...*, p. 268; eadem, *Tipar pentru arabi...*, pp. 246-252.

¹²³ Este vorba de o traducere în arabă, sub forma prescurtată făcută de același preot arab, a lucrării în manuscris a lui E. Argentis, care se referă la Sfânta Euharistie; era terminată de tipărit pe 25 februarie 1747. Vezi Dan Simonescu, Emil Muracade, *op. cit.*, p. 8; Pr. Vasile Radu, *op. cit.*, p. 26; Pr. Ilie Gheorghîță *op. cit.*, p. 421; asist. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 611; Dan Simonescu, *op. cit.*, pp. 542-543; Feodorov, *Tipărituri pentru arabi...*, p. 268; eadem, *Tipar pentru arabi...*, p. 253.

¹²⁴ Pentru detalii, v. Dan Simonescu, Emil Muracade, *op. cit.*, p. 69; Pr. Vasile Radu, *op. cit.*, p. 26; Pr. Ilie Gheorghîță, *op. cit.*, pp. 420-423; asist. Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 611; Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 542; Florența Ivaniuc, *op. cit.*, pp. 796-797; Feodorov, *Tipărituri pentru arabi...*, p. 268; eadem, *Tipar pentru arabi...*, p. 254.

triarh al melchiților catolici din Siria de către papa Benedict XIV. Momentele mai importante ale conflictului dintre patriarhul Silvestru și rivalul său sunt următoarele: în urma a două petiții, din 19 aprilie 1745¹²⁵, îndreptate împotriva lui Silvestru, una dintre ele fiind semnată de 1400 de persoane¹²⁶, petiții înaintate de Serafim Tanas administrației centrale otomane, pe când Silvestru se afla în Moldova¹²⁷, a plății duble a peșcheșului de numire a patriarhilor, de la zece mii la douăzeci de mii de acri, și o promisiune că va contribui cu încă treizeci de mii de acri anual la susținerea vistieriei imperiale¹²⁸, acesta uzurpă, în august 1745, pentru a doua oară, tronul patriarhal antiohian¹²⁹. Silvestru, ajuns la Istanbul, în urma convocării sinodului pentru această problemă, și-a redobândit tronul, fiind susținut de patriarhii Paisie al Constantinopolului (1744-1748), Partenie al Ierusalimului (1737-1766), de treisprezece mitropoliți și de întreaga comunitate ortodoxă din Damasc, însă a fost reinvestit de sultan, prin „berat”-ul din 7 noiembrie 1745¹³⁰, numai după ce a achitat același peșcheș propus și plătit de rivalul său, adică de douăzeci de mii de acri.

După reinvestirea sa în tron, ocupat necanonic trei luni de catolicul Tanas, pentru Silvestru a început perioada de consolidare a patriarhatului său. În această privință, a reușit să primească, mai întâi, în noiembrie 1745, confirmarea lui Ghenadie ca mitropolit de Alep, înlocuindu-l pe catolicul Maxim¹³¹, apoi, în problema acestei mitropolii, a inițiat convocarea sinodului constantinopolitan, care, la 10 decembrie 1745, înainta Înaltei Porți o petiție referitoare la Maxim și propaganda catolică¹³². În anul următor, continuând consolidarea eparhiilor din jurisdicția sa, a numit și alți doi mitropoliți, adică, pe Ieremia de Sayda, pe 8 martie 1746¹³³,

¹²⁵ BOA.D.PSK.14/135 (19 aprilie 1745), *apud* Çolak, *Relations...*, pp. 178, 204, 205.

¹²⁶ Çolak, *Relations...*, p. 178.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 204.

¹²⁸ BOA.D.PSK.15/56, *apud* *Ibidem*, p. 205.

¹²⁹ Çolak, *Relations...*, pp. 203-204, 213.

¹³⁰ BOA.D.PSK.15/56 (7 nov. 1745), *apud* Çolak, *Relations...*, pp. 178, 205, 213. Ioana Feodorov a preluat greșit informațiile despre uzurparea tronului și reinvestirea lui Silvestru, plasându-le în aceeași perioadă, însă nu în 1745, ci în 1747 (*Tipar pentru arabi...*, p. 229).

¹³¹ BOA.KK.d.2542/9, 71; BOA.KK.d.2542/9, 81, *apud* Çolak, *Relations...*, p. 199.

¹³² BOA.D.PSK.15/74 (10 decembrie 1745), *apud* *Ibidem*, pp. 199-200.

în locul filocatolicului Ignatie, și pe Serafim de Ba'albek, la 2 mai 1746¹³⁴. De asemenea, a obținut de la autoritățile otomane reinvestirea mitropolitului Ghenadie pentru Alep și îndepărtarea din nou a catolicului Maxim. Acesta din urmă, însă, potrivit petiției patriarhului Silvestru din 15 mai 1746¹³⁵ adresată autorităților otomane, deoarece a recurs la însușirea pe nedrept a bunurilor din bisericile și mănăstirile din Alep, care trebuiau să fie preluate de noul mitropolit, a obligat Înalta Poartă ca prin ordinul din 2 iulie¹³⁶ să rezolve diferendul.

Acestor schimbări și reactivări de înalți ierarhi au urmat și unele remanieri în administrația patriarhală, cum este, de pildă, înlocuirea, pe 25 mai 1746, a consilierului laic Mihail de la Damasc, responsabil cu colectarea taxelor, cu clericul Nichifor, în ale cărui atribuții se număra și aceea de a pedepsi pe preoții care nu respectau rânduiala cultului ortodox¹³⁷.

După aceste tensiuni interconfesionale, începute în vara anului 1745 și încheiate într-o oarecare măsură prin consolidarea eparhiilor, realizată până în toamna lui 1746, patriarhul Silvestru se afla din nou în țările române, la curtea domnească a lui Constantin Mavrocordat. Acesta i-a acordat acum un sprijin constant și de durată: închinarea, prin hrisovul din 8 decembrie 1746, a Mănăstirii *Sfântul Spiridon* din București¹³⁸. În acest document, domnul a dorit să se menționeze: „[...] fiindcă au venit aici în țară sfinția sa preafericitul patriarh al Antiohiei chir Silvestru, din râvnă și dumnezeiască dragoste ce avem domnia mea către preafericirea sa, îndemnându-ne, am dat și o am închinat această mai sus numită biserică, ca să fie metoh la sfânta patriarhie a mării lui Dumnezeu cetăți a Antiohiei [...]”¹³⁹.

¹³³ BOA.KK.d.2542/9, 76 (8 martie 1746), *apud Ibidem*, pp. 208-209.

¹³⁴ Pentru petiția lui Silvestru v. BOA.D.PSK.15/112 (2 mai 1746), iar pentru ordinul de investire trimis cadului și pașei de Ba'albek v. BOA.KK.d.2542/9, *apud Ibidem*, p. 209.

¹³⁵ BOA.D.PSK.15/119 (15 mai 1746), *apud Ibidem*, p. 201.

¹³⁶ BOA.D.PSK.15/122 (2 iulie 1746), *apud Ibidem*, p. 201.

¹³⁷ BOA.D.PSK.15/125 (25 mai 1746), *apud Ibidem*, pp. 209-210.

¹³⁸ ANR, Mănăstirea Sfântul Spiridon Vechi, I/3: 1746 decembrie 8; Pentru fotocopia documentului, v. Claudiu Victor Turcitu, *Istorie în documente. Mavrocordații 1711-1786*, Album, București, 2015, p. 220, nr. 100.

¹³⁹ ANR, Mănăstirea Sfântul Spiridon Vechi, I/3: 1746 decembrie 8.

În anul următor, îl regăsim la Iași, fapt care reiese dintr-o însemnare în care el însuși evidențiază: „În anul una mie șapte sute patruzeci și șapte, luna lui mai, am venit în de Dumnezeu păzitul oraș al Iașului, pe vremea domniei binecredinciosului și preainălțatului stăpân, domn Ioan Nicolae voievod și am găzduit în prea venerata mănăstire a celui întru sfinți părintele nostru Sava cel Sfințit și locuitor pustiului, egumenind precuciosul stareț chir Damian. Deci, în cinstea sfântului și pentru sufleteasca noastră mântuire, am dăruit acestei sfinte mănăstiri, prezentele douăsprezece *Mineie* și cine va îndrăzni să le răpească sau să le înstrăineze, să fie afurisit și blestemat și neiertat, iar după moarte nedezlegat. Silvestru al Antiohiei”¹⁴⁰.

Tot în aceeași lună, mai 1747, pierdea domnia în Moldova Ioan Mavrocordat, motiv pentru care patriarhul levantin plecă la București. El, conform unei alte însemnări, se afla pe 2 iulie 1747 la Urziceni, „[...] unde au făcut preasfințitul patriarh Silvestru al Antiohiei – relevă sursa – Leturghie în sfânta biserică de la Urziceni. Și au făcut și pogribaniia coconilor Ilincăi jupâneasa dum(nealui) boiariului Radu Fălcoianu biv vel clucer [...]. Și au făcut și rugăciunea pentru lăcuste, în zilele mării sale Costandin voievod”¹⁴¹.

Referitor la această ultimă informație, preotul Rachid Haddad, în baza corespondenței dintre diaconul și secretarul patriarhal, Musa din Tripoli, aflat la Damasc și sirianul Yusuf Mark, aflat la București, relevă: „[...] înainte ca patriarhul să sosească la București, țara fusese cotropită de un val uriaș de lăcuste. Atunci, voievodul l-a rugat să sfințească apa ca să stropească toate locurile acoperite de lăcuste. Apa sfințită de patriarh a reușit în mod minunat să alunge aceste ființe, loc după loc, o lună de zile, până ce întreaga țară a fost scăpată de ele. Înaintea acestei minuni [fiind], încrederea pe care o au [valahii] în rugăciunile sale a crescut și mai mult”¹⁴².

¹⁴⁰ I. Caproșu, E. Chiaburu, *op. cit.*, p. 546.

¹⁴¹ Ilie Corfus, *Însemnări de pe manuscrise și cărți de cult privind istoria Bisericii Ortodoxe Române*, în „Biserica Ortodoxă Română”, 1976, nr. 7-8, p. 803; Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, II, București, 1983, p. 104, mss. 1921.

¹⁴² Rachid Haddad, *La Correspondance de Trabulsi secrétaire du patriarche d'Antioche Sylvestre de Chypre*, în *Mémorial Monseigneur Joseph Nasrallah*, Damasc, Institut Français du Proche-Orient, 2006, pp. 274-275; Feodorov, *Tipar pentru arabi...*, p. 242.

În București, patriarhul sirian, locuind la Mănăstirea „Sfântul Spiridon”, refăcută în 1747 de Constantin vodă Mavrocordat¹⁴³ – după cum spune cronicarul – „[...] pentru evlavie și dragostea către Silvestru al Antiohiei, care de la Iași a venit la București”¹⁴⁴, a slujit, în urma invitației, la bisericile și mănăstirile unde mergea domnul țării, a supravegheat lucrările de construire a chiliilor monahale de la această mănăstire și a organizat, după cum vom vedea, o echipă de tipografi pentru confecționarea unor noi garnituri de litere, necesare unei viitoare tiparnițe arabe.

Dacă, în ceea ce privește păstorirea patriarhului Silvestru, administrația otomană i-a acordat un sprijin interesat, în cazul mitropoliei Alepului, n-a beneficiat nici de acesta. Criza religioasă a acestei mitropolii, condusă când de ortodocși, când de catolici, a fost de durată. Astfel, patriarhii Silvestru și Paisie al Constantinopolului, pe 2 iunie 1747, înaintau la Înalta Poartă scrisori separate, prin care descriau prozelitismul catolic agresiv printre creștinii ortodocși din Alep¹⁴⁵, fără ca această problemă să fie rezolvată.

Revenind la călătoriile patriarhului Silvestru în țările române, potrivit unei însemnări grecești, acesta se afla, pe 8 noiembrie 1747, la București, oficiind slujba cununiei pentru Casandra, fiica fostului mare spătar Constantin Lambrino¹⁴⁶, iar în aprilie 1748, când în Țara Românească venea ca domn Grigore II Ghica, patriarhul picta icoana Sfântului Spiridon, patronul mănăstirii sale, inscripționată cu o interesantă însemnare istorică în limba arabă¹⁴⁷. În vara acestui an, a primit de la noul domn, prin hrisovul din 25 iunie 1748, o parte din moșia domnească din marginea orașului București¹⁴⁸; pe

¹⁴³ Pentru mai multe detalii, v. Pr. Vasile Radu, *op. cit.*, pp. 22-28; Dabbas, *Istoria patriarhilor...*, nr. 1/1931, pp. 15-32; și nr. 2-3/1931, pp. 140-160; George D. Florescu, *Din istoricul Bisericii Sfântului Spiridon cel Vechiu din București*, în „Glasul Bisericii”, nr. 1-2/1962, pp. 1390-141.

¹⁴⁴ Chesarie Daponte, *op. cit.*, p. 184.

¹⁴⁵ BOA.D.PSK.16/95 (2 iunie 1747) *apud* Çolak, *Relations...*, pp. 201-202.

¹⁴⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, XXII, București, 1913, p. 89, cap. XII, nr. 17.

¹⁴⁷ Pr. Vasile Radu, *op. cit.*, pp. 18-22; George D. Florescu, *op. cit.*, p. 141. Pentru o icoană a Sfintei Mahrame de la Scopelo, pictată tot de patriarh, v. Chesarie Daponte, *op. cit.*, p. 164.

¹⁴⁸ ANR, Mănăstirea Sf. Spiridon Vechi, I/5: 1748 iunie 25, v. și I/2 – copie publicată în *Documente privitoare la istoria orașului București*, editată de George Potra, Editura Academiei RSR, București, 1982, pp. 189-190, nr. 154.

15 iulie a cumpărat de la vornicul Constantin Strâmbeanu două locuri din capitală¹⁴⁹ și pe 11 octombrie același an, printr-un document domnesc, asigură liniștea chiriașilor din hanul Sfântul Spiridon¹⁵⁰.

Încheindu-și misiunea pentru care venise în acel an, patriarhul Silvestru, pe 18 august 1748, primea încuviințare de la domn pentru plecare la Damasc¹⁵¹, însă, abia pe 15 octombrie trecea Dunărea pe la Oltenița și îl înștiința pe drum de ieșirea sa din țară. La rândul său, printr-o scrisoare din aceeași lună, Grigore Ghica „[...] aflând că Silvestru a trecut sănătos Dunărea, îi urează cale bună spre Antiohia și-l asigură de grija sa pentru Mănăstirea *Sfântul Spiridon* din București”¹⁵². Data plecării din Țara Românească și a prezenței sale la Damasc în această lună este confirmată și de o altă scrisoare a acestui domn, adresată patriarhului ecumenic Chiril, în care „[...] își exprimă părerea de rău că din pricina greutăților noii domnii, n-a putut să-l ajute pe Silvestru în măsura dorită; că a mijlocit pe lângă prietenul său Ismail Pașa, guvernatorul Alepului, să sprijine drepturile lui Silvestru, primejduite de intensa mișcare catolică, iar la urmă vorbește de numeroasele cărți ecleziastice, tipărite pe arăbește în Valahia și nu cu puține cheltuieli”¹⁵³. Se pare că plecarea patriarhului din Țara Românească, pe 15 octombrie 1748, a fost determinată și de o nouă încercare de înlocuire a sa ca patriarh, în urma altor „[...] intrigi catolice, prin același Chiril, dar, întorcându-se la Constantinopol, [Silvestru] izbutește a-și lua locul înapoi”¹⁵⁴.

În ceea ce privește activitatea sirienilor din Mănăstirea „Sfântul Spiridon”, este de menționat că în această perioadă locuiau aici: Teofan ieromonahul, egumenul mănăstirii, ieromonahul Mihail din

¹⁴⁹ ANR, Mănăstirea Sf. Spiridon Vechi, I/6: 1748 iulie 15.

¹⁵⁰ ANR, Mănăstirea Sf. Spiridon Vechi, I/7: 1748 octombrie 11.

¹⁵¹ Feodorov, *Tipar pentru arabi...*, p. 244.

¹⁵² Beza, *Biblioteci...*, pp. 12-13; idem, *Urme românești*, p. 165.

¹⁵³ Beza, *Biblioteci...*, pp. 10-12; idem, *Urme românești*, p. 164. Într-un codice care cuprinde scrisori ale patriarhului Silvestru din perioada 1748-1758, acesta a notat pe scrisoarea primită de la patriarhul ecumenic Chiril V: „Întâia epistolă ce am primit, venind din Valahia: octombrie 1748” (idem, *Urme românești*, p. 164).

¹⁵⁴ Hurmuzaki, *Documente*, XIV, 2, p. 1121, nr. MXC.

Liban, fostul tipograf de la Iași și ucenic al lui Atanasie Dabbas, diaconul Partenie din Adana, un servitor român, episcopul de Ahizka din Georgia, precum și tipografii, Ćirĝis Abu Őar și Yusuf Mark. Unii dintre aceștia frecventau școlile românești din capitală și făceau parte din echipa de tipografi, care au tipărit o *Psaltire*, un *antimis* cu text grecesc¹⁵⁵ și alte cărți arabe¹⁵⁶, ultima fiind *Actele sinodului de la Constantinopol din 1737*¹⁵⁷. După această ultimă tipăritură și după eșecul lui Ćirĝis, tocmit de patriarh să confecționeze o nouă garnitură de litere arabe, pe la mijlocul lunii octombrie, s-a început realizarea unor noi matrițe pentru turnarea altor litere în plumb, sub conducerea lui Yusuf Mark din Tripoli¹⁵⁸. Acesta, format împreună cu echipa sa în cercul tipografilor din București, a înființat în 1750 o nouă tiparniță arabă la Beirut, unde a folosit aceste litere. Astfel, a ajuns să conducă *prima imprimerie de carte arabă ortodoxă din Liban*, la Mănăstirea Sfântul Gheorghe din Beirut¹⁵⁹.

Cu toate că tensiunile interconfesionale din ținuturile levantine erau evidente, în 1749, apărătorul Ortodoxiei se afla din nou la București, prezență cunoscută până acum doar dintr-o singură mărturie, cea a starețului Vasile de la Poiana Mărului. Acesta, în prefața lucrării sale despre nemâncarea de carne de către monahi, pentru scrierea căreia primise binecuvântarea patriarhului Silvestru, evidențiază: „Am întrebat eu pe preafericitul patriarh al Antiohiei, chir Silvestru, înaintea prealuminatei feții mării sale Io Constantin Nicolae, domnul Ungrovlahiei (carele au fost în orașul Bucureștilor), la anul 1749. Și atunce preasfinția sa mi-au

¹⁵⁵ „†Jertfelnic dumnezeiesc și sfânt pentru a se săvârși prin mijlocul lui, dumnezeiasca liturghie, sfințit de dumnezeiescul har al preasfântului și de viață începătorului Duh și consacrat de către preafericitul patriarh de Antiohia, Silvestru, aprilie 1748” (v. N. Iorga, *Studii și documente*, XII, p. 299, nr. XII, publicat de același și în Hurmuzaki, *Documente*, XIV, 2, p. 1121, nr. MLXXXVIII); Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *BRV*, II, p. 84.

¹⁵⁶ V. Dan Simonescu, Emil Muracade, *op. cit.*, pp. 7-8; Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 542. Pentru alte referințe, v. Căndea, *Mărturii...*, III, *Liban*, pp. 208-209.

¹⁵⁷ Feodorov, *Tipar pentru arabi...*, p. 242.

¹⁵⁸ Haddad, *op. cit.*, pp. 274-275; Feodorov, *Tipar pentru arabi...*, pp. 242-243, 255-260.

¹⁵⁹ Feodorov, *Tipar pentru arabi...*, pp. 9-10, 27 și 260, v. și Căndea, *Mărturii...*, III, *Liban*, pp. 202-203; 208-209.

dat [...] blagoslovenie ca să grăiesc și să scriu, împotriva celor ce învață ca să mănânce carne călugării”¹⁶⁰.

În toamna acestui an, reîntors la Istanbul, obține de la administrația centrală otomană, pe 14 octombrie 1749, „berat”-ul de recunoaștere a lui Macarie ca mitropolit de Ahisha și Erzurum¹⁶¹, iar în primăvara anului următor, reîncepea lupta pentru recucerirea tronului de Alep: pe 17 aprilie 1750, împreună cu noul patriarh ecumenic Chiril (1750-1757), în urma unei petiții comune adresate sultanului, obțineau confirmarea unui nou mitropolit ortodox de Alep, în persoana lui Sofronie, înlocuindu-l pe catolicul Maxim¹⁶². Acesta nu a renunțat însă la pretențiile sale ilegite, ci prin petiția din 6 iulie 1753, a continuat să corupă administrația otomană prin ispititoare sume de bani, cerând în schimb reinvestirea sa ca mitropolit printr-un „berat” special¹⁶³.

I.4. Legăturile patriarhului Silvestru cu Principatele Române, prin corespondență

Corespondența bogată a patriarhului Silvestru cu familiile domnilor fanarioți, ale demnitarilor și boierilor din principatele române în perioada păstoririi sale este puțin cunoscută deoarece, fiind păstrată în manuscrise grecești, încă rămâne neatinsă prin diferite arhive naționale și străine. Dacă până în 1749 această corespondență a fost mai săracă, din cauza deselor călătorii și a prezenței patriarhului în țările române, începând din acest an, ea a fost consistentă, deoarece legăturile stabilite anterior, mai ales prin dialog, se reduceau acum – când Silvestru ajunsese la vârsta de 54 de ani – la acest nivel. Dovadă că scrisorile, atât de o parte, cât și de alta, au fost numeroase; sunt cele 27 de epistole din această corespondență, publicate de Nicolae Iorga, numai dintr-o perioadă de trei ani, din care se înțelege că o parte dintre acestea, mai

¹⁶⁰ Ion Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simonescu, *BRV*, III, nr. 908 (*Întrebătoare Răspunsuri*, Mănăstirea Neamț, 1816), pp. 147-148; pr. Vasile Radu, *op. cit.*, p. 22; Sfântul stareț Vasile de la Poiana Mărului, *Introducere în rugăciunea lui Iisus și isihasm*, studiu introductiv de Dario Raccanello, traducere de diac. Ioan și Maria-Cornelia Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2009, p. 177.

¹⁶¹ BOA.KK.d.2542/5, 56-57 (14 octombrie 1749), *apud* Çolak, *Relations...*, p. 207.

¹⁶² BOA.D.PSK.18/23 (17 aprilie 1750), *apud Ibidem*, p. 202.

¹⁶³ BOA.D.PSK.19/77 (6 iulie 1753), *apud Ibidem*, p. 202-203.

ales din cele expediate din principate, nu se cunosc. De aceea, problema relațiilor româno-siriene va rămâne pentru multă vreme un subiect deschis.

Prin urmare, ne vom opri, mai întâi, asupra conținutului acelor epistole adresate personalităților din Țara Românească și Istanbul, după care, vom utiliza, contextual, pe parcursul expunerii, pe cele destinate celor din Moldova.

Așadar, după ultima prezență a patriarhului antiohian în Țara Românească, din septembrie 1749 – insuficient dovedită – Grigore II Ghica, domn în acest principat, îi răspundea acestuia la două scrisori anterioare, al căror conținut rămâne necunoscut, prin scrisoarea din 1749, din care, pe lângă urările protocolare obișnuite, înțelegem că Silvestru se pregătea să se întoarcă de la o înmormântare a unui apropiat comun și că semnatarul se afla cu acesta în niște relații duhovnicești deosebite¹⁶⁴. În mai 1750, patriarhul adresa, de asemenea, scrisori separate lui Grigore și soției sale Zoe Ghica, cu scopul de a aminti primului de calitatea sa de binefăcător al tronului apostolic¹⁶⁵, iar doamnei, de a o ruga să-l ajute pe mitropolitul de Sarde – de metanie din Mănăstirea Sărindar din București, căruia nu-i dă numele, aducătorul a patru scrisori – pentru a prelua egumenia acesteia și pentru „a-l primi cu o ocrotire creștinească și cu un ochi milostiv”¹⁶⁶.

În perioada anilor 1752-1753, dintr-un număr mai mare de scrisori cunoscute și adresate apropiaților săi din principate, două din luna mai 1752 sunt adresate, prima postelnicului moldovean Dumitru¹⁶⁷, care a corespondat cu patriarhul pentru a-i trimite o icoană a Maicii Domnului prin ginerele său, ajuns la Damasc, iar a doua, lui Iordachi Gianet¹⁶⁸, numit mare postelnic de Constantin Racoviță, în prima sa domnie în Moldova, conținut asupra căruia vom reveni.

---

¹⁶⁴ N. Iorga, *Textes post-byzantins, I, Chronique de Constantin Mavrocordato et de son fils Alexandre, II, Lettres des patriarches d'Antioche aux princes roumains du XVIII-e siècle*, București, 1939 (= Iorga, *Textes post-byzantins...*), p. 57, nr. 1.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 58, nr. 2.

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 60, nr. 4.

¹⁶⁷ *Ibidem*, pp. 62-63, nr. 7.

¹⁶⁸ *Ibidem*, pp. 63-64, nr. 8.

Moartea lui Grigore II Ghica, survenită pe 26 august 1752¹⁶⁹, și urcarea pe tronul Țării Românești a fiului său mai mic, Matei, sunt momente pe care le regăsim amintite în scrisorile patriarhale. Dintre cele șase scrisori expediate în noiembrie 1752, prima dintre ele era cea adresată Smarandei Ghica, devenită „doamnă a toată Ungrovlahia” pe care, răspunzându-i la scrisoarea din 2 noiembrie, o felicită, arătând că în august când a fost ales Matei domn, el era în Smirna, de unde l-a felicitat, iar acum nu pierde ocazia de a aminti de Mănăstirea „Sfântul Spiridon” din București pentru a fi sprijinită¹⁷⁰, iar pentru patriarhie, printr-o altă epistolă din aceeași lună, nu-i cerea „[...] decât o evanghelie de argint și un potir, lucrate la Brașov, prin care te vei slăvi pe măriia ta, - arată sursa - slăvind pe sfântul Dumnezeu, apoi vei împlini și nevoia tronului nostru apostolic ce-i lipsit de asemenea prețioase odoare, iar potirul să fie de greutatea unei ocale”¹⁷¹.

Alte două scrisori sunt adresate tot acum, prima doamnei Eufrosina Gianet¹⁷², pe care o roagă să nu înceteze a-i îndemna pe fiii ei să intervină, la rândul lor, pe lângă Matei și Smaranda Ghica, ajunși la conducerea țării, „[...] să se poarte cu noi - arată documentul - cu aceeași iubire întru Duhul Sfânt [ca și Grigore Ghica] miluind și această nou-înființată a noastră mănăstire patriarhicească, ce se află acolo, a preasfântului Spiridon, al cărui har să păzească și să întărească pe înălțimea sa [...]”¹⁷³. Iar a doua scrisoare era adresată Mărioarei¹⁷⁴, fiica hatmanului Mihalopol, tatăl doamnei Smaranda, din care înțelegem că acesta urma să viziteze pe patriarh, care trebuia să-i trimită fiicei sale trei icoane¹⁷⁵.

¹⁶⁹ *Cronica Ghiculeștilor...*, p. 651, n. 1.

¹⁷⁰ Iorga, *Textes post-byzantins...*, pp. 65-66, nr. 10.

¹⁷¹ Beza, *Biblioteci...*, pp. 14-15.

¹⁷² Este vorba de preoteasa Eufrosina Rosetti, soția preotului Ion Gianet din Fanar, mama fraților Iordachi, Lascarachi, Mihalachi și Antioh, strănepoata lui Antonie vodă Ruset și fiica lui Nicolae Rosetti și a Mariei Bașa Mihalopol. Pentru acestea, v. C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, II, *Epoca fanariotă (1714-1821)*, București, 1935, pp. 220-221; R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I: „Coborătorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos”, Editura Monitorul Oficial, București, 1938 (= Rosetti, *Familia...*, I), p. 66.

¹⁷³ Iorga, *Textes post-byzantins...*, pp. 66-67, nr. 11.

¹⁷⁴ Căsătorită cu marele spătar Nicolae Rosetti (Rosetti, *Familia...*, II, p. 66).

¹⁷⁵ *Ibidem*, pp. 67-68, nr. 12.

Având de rezolvat problema înlocuirii egumenului Neofit, de la Mănăstirea „Sfântul Spiridon” din București, care îi ceruse de trei ori să fie eliberat din funcție pe motive de bătrânețe, patriarhul scrie tânărului domn Matei Ghica¹⁷⁶ – prin fostul său protosinghel Macarie, pe care-l hirotonise arhiepiscop cu titlul de mitropolit al Edesei – pentru a aproba alegerea sa și a perfectă prin documente numirea acestuia ca nou egumen al amintitei mănăstiri¹⁷⁷. Însă, din cauza faptului că Matei Ghica nu a avut timpul necesar pentru rezolvarea acestei probleme, pe fondul tulburărilor provocate de unii boieri și a schimbării, în iunie 1753, a domnilor din principate, unul în locul celuilalt, patriarhul revine asupra solicitării, prin scrisoarea din iulie același an, adresată lui Constantin Racoviță, noul domn al Valahiei, în care evidențiază: „Dăunăzi, aflând [de] strămutarea de la o stăpânire la stăpânirea Țării Românești a înălțimii tale, te-am felicitat cum se cuvine prin scrisoarea noastră de rugăciune, iar acum arătăm că egumenul mănăstirii noastre patriarhicești de acolo, a Sfântului Spiridon, chir Neofit, scriindu-ne nouă, a cerut să părăsească egumenia pentru bătrânețea sa și, pentru aceea, să se trimită din partea noastră un alt egumen la egumenie. Ci, având pe cel care aduce scrisoarea, preasfințitul mitropolit al Edesei, chir Macarie [...] îl trimitem ca să primească îngrijirea acelei mănăstiri și ca să stea în fruntea ei cu vrednicie arhierască și egumenească și, rugăm pentru aceasta pe înălțimea ta, să vină din partea ei poruncă și să se dea orânduire, pentru ca egumenul care a fost înainte să părăsească egumenia, precum a cerut, iar celălalt să primească [...] stăpânirea mănăstirii, îngrijindu-se totdeauna de dânsul și domneasca ta ocrotire, ca să ne împărtășim și dintr-acolo de domneștile tale daruri, cum nu ne îndoim că va avea și mănăstirea aceasta întru iubire”¹⁷⁸.

¹⁷⁶ Socotim că editorul acestor scrisori, în ceea ce privește fragmentul scrisorii nr. 6, nu a identificat corect destinatarul, deoarece acesta nu poate să fie Constantin Racoviță, al cărui tată nu murise în 1750, așa cum se amintește în acest text, iar el nu era domn în Țara Românească, ci în Moldova. Apoi, a citit greșit data scrisorii, propunând „1750 mai”, în loc de „1753 mai”, când, în Țara Românească, era domn Matei Ghica, al cărui tată murise în vara lui 1752, și când a avut loc declanșarea problemei înlocuirii egumenului reflectată în mai multe documente.

¹⁷⁷ *Ibidem*, pp. 61-62, nr. 6.

¹⁷⁸ *Ibidem*, pp. 74-75, nr. 19.

Patriarhul Silvestru, pentru recomandarea și sprijinirea noului egumen, scria la aceeași dată, tot prin mitropolitul Macarie și marelui spătar Iordachi Gianet, rugându-l ca și „[...] excelența ta să-l ai în bună grijă și să-l ocrotești în cele ce privesc mănăstirea, precum ai făcut în Moldovlahia cu [mănăstirea] Sfântul Nicolae și să-l ajuți, căci omul acesta este vrednic de o astfel de sprijinire [...]”¹⁷⁹.

O altă problemă care se regăsește în scrisorile patriarhale este aceea a morții bătrânului cleric Matei Marcu, agent diplomatic al patriarhiei (capuchehaie) pe lângă Înalta Poartă și înlocuirea lui cu protopsaltul Ioan. Pe acesta, patriarhul îl recomandă prin trei scrisori din noiembrie 1752, marelui postelnic Iordachi Gianet din Moldova, înștiințându-l, printre altele, că „prin-trânsul, de acum înainte vom avea toată corespondența de tot felul”¹⁸⁰, lui Antioh Gianet¹⁸¹, capuchehaia lui Constantin Racoviță la Istanbul¹⁸² și giuvaergiuului Mihalachi, care-i scrisese în legătură cu niște cercei de smarald ai paharnicului Panoiatachi, „care au fost lăsați la răposatul Marcu”¹⁸³.

În scrisorile patriarhului levantin găsim, de asemenea, referințe și despre viața privată a colaboratorilor săi greci din principate, care, fie că ocupau funcții sau nu, ca rude domnești erau persoanele cele mai influente de la curțile domnești. Printre acestea, se numără hatmanul Mihalachi Mihalopol, tatăl Smarandei Ghica și spătarul Nicolae Rosetti¹⁸⁴, cumnatul lui Matei Ghica și ginerele

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 75, nr. 20.

¹⁸⁰ *Ibidem*, pp. 69-70, nr. 14.

¹⁸¹ *Ibidem*, pp. 68-69, nr. 13.

¹⁸² În această calitate fiind, odată cu aducerea firmanului de reconfirmare în domnie a lui Constantin Racoviță, în vara lui 1752, a fost numit mare postelnic în Moldova, înlocuind pe Iordache, fratele său, care, cu această ocazie, plecă în Țara Românească. Pentru acestea și pentru alte detalii, v. Enachi Kogălniceanu, *Letopisețul Țerei Moldovei*, în *Cronicile României*, I, editate de Mihail Kogălniceanu, București, 1872 (= Enachi Kogălniceanu, *Letopisețul ...*), p. 224.

¹⁸³ Iorga, *Textes post-byzantins...*, p. 71, nr. 15. Despre bunurile aflate în grija decedatului Marcu, care au fost recuperate, între care se numără obiecte prețioase de cult – o cruce de argint, un potir cu disc și acoperămintele, un ibric arhieresc și cinci engolpioane, toate de argint – vezi Beza, *Bibliotecii...*, p. 14: doc. 1752 iulie.

¹⁸⁴ Era fiul lui Ioan și al Ilenei Mavrocordat, a fost căsătorit cu Maria Bașa Mihalopol, cu care a avut trei copii: Scarlat, Eufrosina și Constantin; a fost în Moldova mare comis, în 1750, și mare spătar, în 1752-1753. Pentru acestea, v.: Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIV, 2, pp. 1130-1131; N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 497; Rosetti, *Familia...*, I, p. 66.

hatmanului¹⁸⁵, primul, surghiunit în insula Hios¹⁸⁶, iar al doilea, în insula Tenedos¹⁸⁷. Răspunzând, în iulie 1753¹⁸⁸, la scrisoarea Smarandei Ghica, din aprilie același an, adresată cu ocazia sărbătorilor pascale, în care făgăduia să doneze patriarhiei o Evangheliie și un potir cu tot cu disc, îi cere lămuriri acesteia în legătură cu exilarea tatălui ei, de care auziseră, iar în altă scrisoare a sa, adresată în decembrie 1753¹⁸⁹ spătarului Nicolae Roset, se arată că acesta fusese vizitat în Hios de către mitropolitul Macarie, egumenul Mănăstirii „Sfântul Spiridon”, că patriarhul aflase detalii despre pedeapsa sa de la mama lui soacră, Eufrosina și că, fiind eliberat după două luni, a fost desemnat capuchehaie pentru familia sa domnească.

După ce, printr-o scrisoare din decembrie 1753, felicită pe Constantin Racoviță cu ocazia sărbătorilor Nașterii Domnului și a anului nou¹⁹⁰, patriarhul trimitea domnului și un *pitac*, din care deducem că a fost invitat de domn la București, pentru a sluji pe 27 decembrie, ziua de prăznuire a Sfântului întâiului mucenic și arhidiacon Ștefan, la Mănăstirea „Sfântul Spiridon”, în prezența întregii curți domnești, însă, invitația ajungând prea târziu, vizita nu a mai avut loc¹⁹¹.

Nu se știe dacă patriarhul, după această dată, a mai făcut vreo călătorie în țările române, însă este cert că în perioada următoare a întreținut, până la sfârșitul păstoririi și a vieții sale, contacte prin corespondență, transmisă prin diplomații săi din Istanbul, prin egumenii celor două mănăstiri închinete acestei patriarhii, prin diferiți demnitari greci de la curțile domnești din principate și prin anumiți boieri negustori care ajungeau cu mărfurile lor până în teritoriile levantine. După ce se vor publica documentele inedite din condicele de la Damasc și Ierusalim – văzute și parțial publicate de Marcu Beza și Nicolae Iorga – și, de asemenea, după ce vor fi depistate și editate cele din arhivele românești, se vor

¹⁸⁵ *Cronica Ghiculeștilor...*, p. 661.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 663.

¹⁸⁷ *Ibidem*, pp. 617, 661, 663; Enachi Kogălniceanu, *Letopisețul...*, pp. 211, 225.

¹⁸⁸ Iorga, *Textes post-byzantins...*, pp. 72-73, nr. 17.

¹⁸⁹ *Ibidem*, pp. 80-81, nr. 26.

¹⁹⁰ *Ibidem*, p. 79, nr. 24.

¹⁹¹ *Ibidem*, pp. 80-81, nr. 26.

putea completa informațiile pentru perioada de treisprezece ani de relații româno-siriene, rămasă necunoscută.

Chesarie Daponte, făcând o caracterizare întâistătătorului de la Damasc, sintetizează: „Silvestru originar din Cipru, virtuos, milos-tiv, pictor, a răposat în tron, veșnică amintirea lui. Acesta a venit pentru milostenie la Iași, în zilele domnului meu Ioan vodă. Învăța prin biserici și liturghisea și arăbește, căci știa. A imprimat și Liturghie deodată în arăbește și elinește în Iași și antimise”¹⁹². Acest portret a fost întregit mai târziu de Papadopol-Calimach care, utilizând informații din tradiția moldavă, adaugă: „[...] turcii cădeau în genunchi în metropolia din Iași, când auzeau pe patriarhul Silvestru slujind Leturghia arăbește”¹⁹³.

La cele de mai sus, se mai poate adăuga despre patriarhul Silvestru, exceptând problema proprietăților din Moldova, care va face obiectul unui capitol special al cercetării, că a avut o păstorire lungă, în care a rezistat sub patru sultani, a colaborat cu zece patriarhi ai Constantinopolului, în perioada celor paisprezece patriarhate ale lor și cu ceilalți patriarhi orientali¹⁹⁴ și că a murit „în tron”, la vârsta de șaptezeci de ani, fiind îngropat în Biserica „Sfântul Mihail” din Damasc, unde se află această inscripție: „Luni, în săptămâna dintâi a sfântului post, 13 martie 7274 de la Adam și 1766 de la Hristos și 1179 de la Egiră, a adormit întru Domnul preafericitul și preasfințitul patriarh al Antiohiei și a fost îngropat afară din Damasc, la un loc cu înaintașii săi, fiind patriarh 41 ani, 5 luni și 26 zile”¹⁹⁵.

Sub patriarhatul lui Silvestru, ca rezultat al relațiilor încheiate cu principatele române în perioada călătoriilor întreprinse și datorită vieții sale evlavioase, închinată în primul rând apărării credinței ortodoxe, a avut loc și închinarea bisericii domnești „Sfântul Nicolae” din Botoșani, ctitoria Sfântului voievod Ștefan cel Mare, împreună cu mai multe proprietăți din Moldova.

---

¹⁹² Chesarie Daponte, *op. cit.*, p. 103.

¹⁹³ Al. Papadopol-Calimach, *op. cit.*, p. 146.

¹⁹⁴ Constantin Panchenko, *op. cit.*, pp. 500-504.

¹⁹⁵ Pr. Vasile Radu, *op. cit.*, p. 28.